

Tanösvények a Bükki Nemzeti Parkban – 3.

Baráz Csaba, Holló Sándor, Ilonczai Zoltán,
Schmotzer András, Sulyok József, Szitta Tamás

TANÖSVÉNY A BÉL-KŐN

Bükki Nemzeti Park Igazgatóság

Eger, 2003

SZERKESZTETTE:

Baráz Csaba

ÍRTÁK:

Baráz Csaba, Holló Sándor, Ilonczai Zoltán,
Schmotzer András, Sulyok József, Szitta Tamás

SZAKMAILAG ELLENŐRIZTE:

Dudás György, Pelikán Pál, Szitta Tamás

ANGOL FORDÍTÁS:

Bolega Judit

A FOTÓKAT KÉSZÍTETTÉK:

Ács József Róbert, Baráz Csaba, Holló Sándor, Ilonczai Zoltán,
Pelikán Pál, Schmotzer András, Sulyok József, Szitta Tamás, Veres Imre

A REPRODUKCIÓKAT KÉSZÍTETTE:

Lónyainé Nagy Éva

A RAJZOKAT KÉSZÍTETTÉK:

Ilonczai Zoltán, Lux Géza, Varga Zoltán

A TÉRKÉPET SZERKESZTETTÉK:

Molnár Zoltán, Veres Imre

Készült a HOLCIM HUNGARIA Rt.
és a DUNA-DRÁVA CEMENT Kft. támogatásával

Kiadja a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság
Felelős kiadó: Duska József

ISBN 963 212 870 2

Garamond Kft., Eger

BEVEZETÉS

A Bél-kő, ez a pusztulásában is fenséges sziklás hegyorom, korunk mementója. A kiemelkedő természeti és kulturális értékek sokasága ellenére is a civilizációs törekvések áldoztává vált. Indusztriális korunk majd egy évszázadig mohón fogyasztotta mészkőtömegét, nem kímélve ritka növény- és állatvilágát, különleges élőhelyeit. A geológusok, botanikusok, zoológusok világhírű zarándokhelye ma már egy megrendítő tájseb a Bükk hegység gyönyörű testén. A palócok hajdani szent hegye, a Béli-medence ősi, kultikus helye még így is – szétroncsolva, meggyötörve – az ezerszínű Kárpát-medence egyik nagyhatású, izgalmas helye.

„A Bélkővet azonban, mint látható, egyike a Bükk legérdekesebb pontjának, sajnos, veszély fenyegeti. Pár év előtt felépült a Wesely-féle cementgyár, mely a hegy kihasználási jogát az egri káptalantól 100 évre kibérelte. Már néhány év is iszonyú pusztítást végzett a gyönyörű sziklákban, éppen a legértékesebb növények lelőhelyein, az északi oldalon. Csak pár évtized még s a Scabiosa banaticát, Arabis alpinát, Dianthus serotinumust s a hegy más érdekességeit hiába keresi majd a kutató botanikus. A dinamit nem kímél se sziklát, se növényt s a kultúra, mikor épít, egyben rombol is. Ezért kell az ilyen pusztulás elé néző helyek flóráját addig összegyűjteni – míg nem késő.” (Budai József, 1912)

Biogeográfiai szempontból a Bél-kő nemcsak a Bükk-fennsíkot határoló „Kövek vonulatának” egyik legértékesebb tagja, hanem egyben hazánk egyik legkülönlegesebb élővilágot rejtő hegye is. A minden oldalról nyitott, környezete fölé több mint 500 méter relatív szintkülönbséggel, mintegy

A Bél-kő látképe az apátsági templommal (Fotó: Szitta Tamás)

bástyaként kiemelkedő Bél-kő unikális lehetőséget biztosított a délies, szubmediterrán elemek és a kárpáti jellegű, dealpin fajok találkozásához. Hasonló geomorfológiai sajátosságokkal a Gömör–Tornai-karszt területén, a mészkőbányászat által szintén megcsontított Esztrámosnál (Szalonnai-hegység), valamint az országhatár túloldalán, a Felső-hegy, a Szádelői-, és a Jászói-fennsík közé vésődött Szádelői-völgy és Áj-völgy sziklavilágában találkozhatunk. Ezt a hasonlóságot a nagyszámú közös magashegyi és sztyeppfajok is erősítik.

BEVEZETÉS

A Bél-kő geológiai jellemzői, változatos földtani formációi élővilágának fajgazdagságát, változatosságát tovább fokozzák. A **Bükkfennsíki Mészkö Formáció** („Nagyfennsíki pikkely”) és a **Szarvaskői Bazalt Formáció** („Szarvaskői takaró”) szerkezeti határ (feltolódás) mentén került egymás mellé, ezért érintkezik itt a fennsíki „mészköflóra” és a délnyugati-bükkvi vulkanitok eltérő karakterű növényzete (lásd: Szász-bérc).

A Bél-kőn megfigyelhető növényzeti inverzió jelenségét pedig a sajátos klimatikus viszonyok (a különböző égtájak felé néző lejtők eltérő mikroklímái) magyarázzák. A hagyományos vegetációs zónák (az alsó régiókban tölgyes, a magasabb térszíneken bükkös) itt megcserélődnek: a hegy lábainál lévő bükkösöket a magasság emelkedésével a melegkedvelő tölgyesek, cserjések váltják fel.

A maradványfajok (reliktumok) és a bennszülött fajok (endemizmusok) együttes jelenléte elsősorban a meredek sziklagerincekhez, sztyepprétekhez kötődik. Hogy miért pont itt voltak képesek megmaradni ezek a fajok, arra a vegetáció fejlődése adja meg a választ. A módosított klasszikus „*Ősmátra-elmélet*” alapján a síksággal érintkező Északi-középhegység (melyet a növényföldrajzban „*Ősmátra*”, azaz Matricum néven említenek) különlegességét, florisztikai gazdagságát (tehát „*ősmátrai*” jellegét) a flóra „*hegyre tolódásának*” köszönheti. Ugyanis a magyar középhegység két eltérő flórájú szárnya – az inkább alpesi-dinári flórájú (jobbára dolomitból-mészköből felépülő) Dunántúli-középhegység és az inkább kárpáti-dácikus flórájú Északi-középhegység – éppen az Alföldről több hullámban feltolódott keleti majd szubmediterrán flóraelemek befogadásával vált hasonló flórájú és vegetációs övekből álló növényföldrajzi egységgé – a *Borbás Vince* által megfogalmazott **Ősmátrává**.

Elsősorban a sziklák hasadécai és nyílt gyepei – a versenyt csökkentő természeti sajátágaival – alkalmasak reliktum fajok megőrzésére, mivel egy drasztikusabb klímaváltozás esetén a növényeknek csupán pár métert kellett „gyalogolniuk” a sziklagerinc másik oldalára. Csak ezzel lehet magyarázni, hogy például a **szirti pereszélény** (*Calamintha thymifolia*) vagy a **szerény tarsza** (*Isophya modesta*) – egy-két ezer kilométerre a faj mai elterjedési gócpontjától – fennmaradhatott a Bél-kőn, kijelölve ezzel elterjedésük legészakibb határát.

A felső bányaudvar (Fotó: Holló Sándor)

A Bél-kő felszínalaktani sajátossága – a mészkőszirt rendkívül sajátos vegetációs összetétele mellett – az állatközösségek jellegét is alapvetően meghatározza. A Bél-kőéhez hasonlatos sziklai faunát legközelebb a Balkán-félsziget hegyvidékein – a Pirin-hegységben vagy a Rilában – találunk.

Az eredeti pompájában tündöklő Bél-kő már a múlté: a mészkőbányászat nagy területen pusztította el a hegy élőhelyeit a faunájával együtt. Míg a növényzet értékes fajai a talpalatnyi helyeken is megmaradtak, addig az állatok közül – a megfelelő kiterjedésű élőhelyek megszűnése miatt – számos igazi ritkaság tűnt el. Ilyen lehetett pl. az **Apolló-lepke** (*Parnassius apollo*), amelynek – egyes feltételezések szerint – a mészkőbányászat előtti időkben talán itt élt hazánkban az utolsó, reliktum jellegű populációja. A madaraknak is ideális fészkelőhelyet biztosíthattak egykor a hatalmas sziklafalak: **vándorsólyom** (*Falco peregrinus*) és más, nagy testű ragadozómadarak (szirtisas, keselyűk) költöttek az északi oldal sziklafalain. Nem véletlenül tekintett a középkori és az újkori ember egyaránt lenyűgözve a Bél-kő ormára, szent helyként tisztelve azt.

A Bél-kő bányászati tevékenységének felhagyásával a bányászatot túlélő állatfajok kis populációinak idővel talán újból lehetősége nyílik a regenerálódó élőhelyek meghódítására.

A Bél-kő látképe az 1900-as évek elején (Archív felvétel)

BEVEZETÉS

A megváltozott körülményekhez jól alkalmazkodó madarak közül ma már gyakran megfigyelhetjük a vándorsólymot, amint a bánya északi falainak előterében a fölfelé áramló légáramlatokat kihasználva egyre magasabbra köröz, majd eltűnik a szemünk elől, vagy a bányafalak rendkívül dekoratív téli vendégét, a **hajnalmadarat** (*Trichodroma muraria*). Az egykor még bolygatott területeken a vegetáció térhódításával újabb és újabb rovarfajok jelennek meg: a szurokfüveken az **égszínkék hangyaboglárkák** (*Maculinea*

Az utolsó robbantás (Fotó: Ács József Róbert)

ligurica), a varjúhájakon a **nagyszemes csinosboglárkák** (*Scolitantides orion*). A Bélkő faunája a bányászat előtti, eredeti fajgazdagságát már soha nem fogja elérni, azonban a regenerálódó élőhelyek, a zavartalan sziklafalak számos ritka, a Bél-kőre egykor oly jellemző állatfaj visszatelepedésének esélyét teremtik meg.

„A hegy természetvédelme nagyon szükséges volna, mert a béalápítfalvi cementgyár mészükséglete fedezése céljából sziklarobbantással nagyarányú kitermelést folytat, így a reliktum növények, bennszülött (endemikus) fajok és más botanikai nevezetességek termőhelye évről-évre szűkebb területre szorul, sőt egyes fajokat az elpusztulás fenyegeti.” (Juhász Lajos, 1962)

A Bél-kő az **1977. január 1-én 38.774,6 hektár** védett területtel megalakuló **Bükki Nemzeti Park** határán kívülre került (18/1976. OTvH számú határozat). **1984-ben** azonban a délnyugati ormát – mintegy **39,8 hektárt** – kivonták a kőbányászat alól és a nemzeti parkhoz csatolták, amiből **23,4 hektár** fokozottan védett terület lett (4/1984. OKTH rendelet).

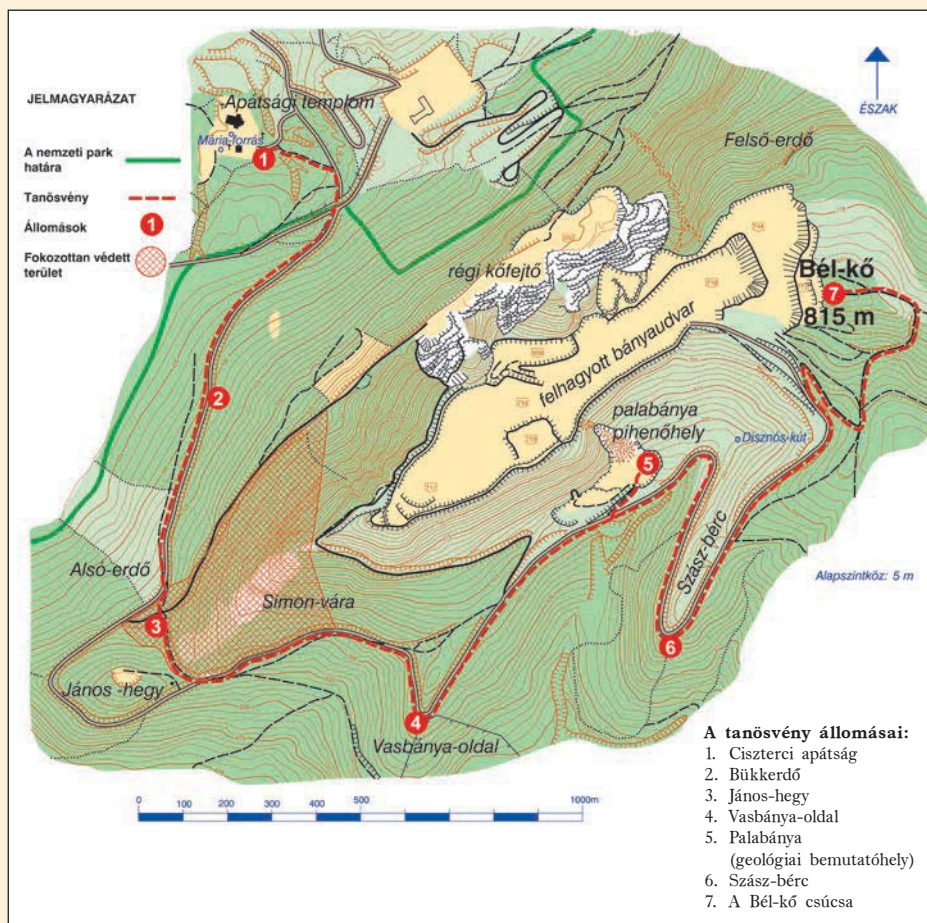
Borbás Vince – kora egyik legkitűnőbb botanikusa, aki a fűvészettel az egri gimnáziumi évei alatt ismerkedett meg *Vrabélyi Márton* érseki főkertész hatására – a következő szavakkal biztatta az 1900-as évek elején a fiatal *Hulják Jánost* a Bélkő megismerésére: „Öcsém! A Bélkőt meg kell ostromolni! Az rejteget valamit.”

Ostromoljuk meg mi is a Bükk-vidék szent hegyét, tekintsük meg e különleges karakterű hegy tanösvényre fűzött értékeit, sétáljunk fel a megmaradt hegyecsúcs-torzóra, s a hetedik állomáson tekintsünk szét az érzékelhető világ horizontján, gyönyörködjünk az elénk táruló panorámában, s hagyjuk, hogy átjárjanak bennünket az itt fakadó hatások.

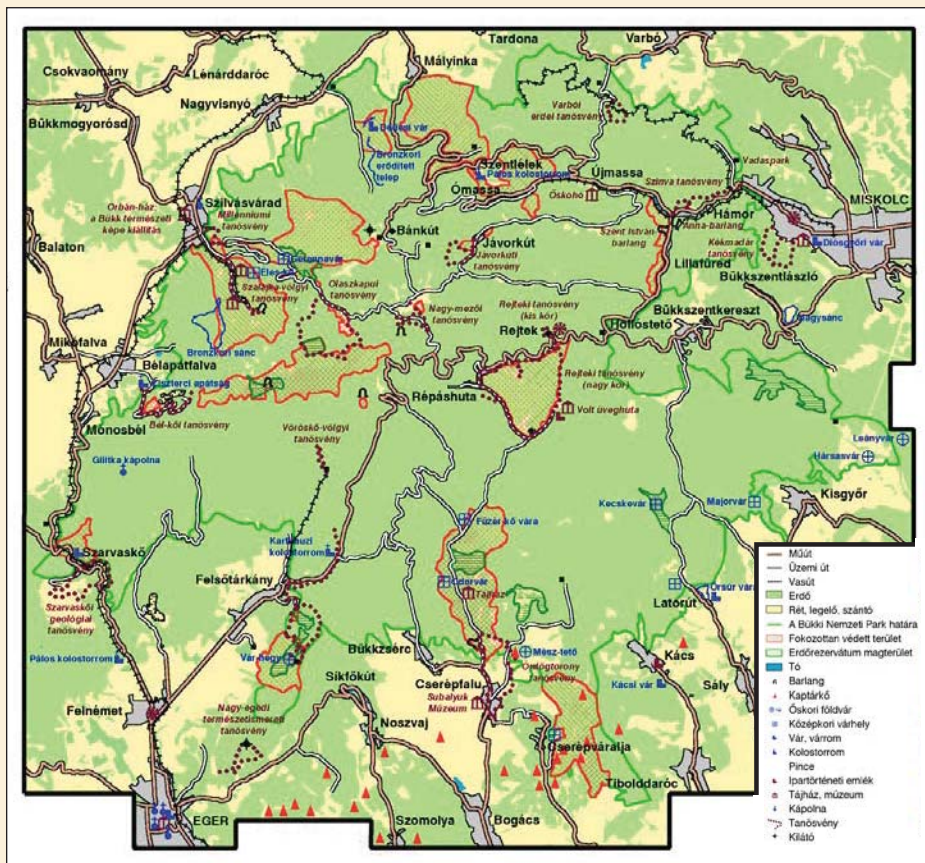
A szerzők és a szerkesztők

A TANÖSVÉNY

Az **5 km** hosszú, **7 állomásra** felfűzött tanösvény bejárásához, az ismertető táblák megtekintéséhez **1,5–2,5 óra** szükséges. A tanösvény a bélapátfalvi ciszterci apátság épületétől indul és a Bél-kő megmaradt **815 m** magas csúcsán kialakított kilátóhelyen végződik. Minden állomást ismertetőtábla jelez, amely megkönnyíti az ismeretszerzést. Az 5. állomáson – a hajdani palabánya területén – egy pihenő és geológiai bemutatóhely található 6 állásponttal. A Bél-kő szép kilátást nyújtó csúcsáról a sárga háromszög jelzésű turistaúton lehet tovább kirándulni a Bükk-fennsíkra, Szilvásváradra, Felsőtárkányba, Szarvaskőre vagy vissza Bélapátfalvára (a Katona sírok és a Gyári-tó érintésével egy óra alatt lehet lesétálni a településre). A tanösvény útvonala mentén előbukkanó változatos kőzetfoltások, sziklák révén betekinthetünk a Bükk hegység földtörténetébe, szerkezetének kialakulásába, felszínfejlődésének titkaiba. Megismerkedhetünk a ritka és védett növényekkel, a növénytársulásokkal és a bennük élő állatvilág képviselőivel, valamint a Bél-kő környékének kultúrtörténetével.

A BÜKKI NEMZETI PARK TÉRKÉPE

A Bükk Nemzeti Park fokozottan védett területeire – a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény 40. § (1) bekezdése szerint – csak az igazgatóság engedélyével szabad belépni. Kivételt a jelzett turista-utak és kerékpárutak, valamint a közforgalmi utak képeznek: azokon szabadon lehet közlekedni, túrázni, annyi megkötéssel, hogy a turistajelzésekkel ellátott ösvényekről letérni tilos. Kérjük, hogy a tanösvényről se térjenek le, mivel a reaktivált bányaterület és környéke számos veszélyt rejt!

A Bükk Nemzeti Park 43 129 hektárnyi védett területének 98%-a állami tulajdonban van, amelynek kincstári kezelője két erdőgazdaság (az Északerdő Rt. és az Egeredő Rt.). A részvénytársaságok gazdálkodását természetvédelmi szempontból koordinálja és felügyeli a terület természetvédelmi kezelője, a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság. Az igazgatóság – a jogszabályokban meghatározott feladatkörökben és területen – a természetvédelem, az általános táj-, erdővagyon-, ásványvagyon- és élővilág-védelem területi államigazgatási szerve, önálló jogi személy. Mivel a védett terület túlnyomó részén a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság nem rendelkezik tulajdonosi jogokkal, hatósági és szakhatósági jogkörei útján képviseli és védi a természetvédelem érdekeit.

I. ÁLLOMÁS – APÁTSÁGI TEMPLOM

A honfoglalást követően az Eger-patak forrásvidékén a **Bél** vagy más néven **Ug nemzetség** települt meg. E nemzetség – mely minden bizonnyal az Anonymus által említett *cumanus* (*kabar?* *avar?*) törzshöz tartozott – emlékét földrajzi nevek a mai napig őrzik: Bélimedence, Bél-kő.

A hajdan egységes Bél-birtok egyes részeit képezte *Albél, Középbél és Felbél*. Arról, hogy a 13. században a béli nemeseknek még nemzetségi földjeik voltak, **IV. Béla** királynak az egri püspökség birtokait rögzítő, 1261-ben kelt oklevele tanúskodik, ami szerint a **Szent István** által alapított püspökség „*Egri völgyben*” (*Vallis Agriensis*) lévő birtokait észak felől a diósgyőri királyi várbirtok és a béli nemesek földje határolta.

Apátfalva kialakulása azonban csak a ciszterci apátság megalapítása utáni időkre tehető.

A Boldogságos Szűzről nevezett **bélháromkúti ciszterci apátság** alapításáról szóló adatok eleinte 17–18. századi feljegyzéseken alapultak. Eszerint a Cîteaux-i apát 1765-ben régi írások a lapján közölte, hogy a pilisi apátság (Pilis-szentkeresztre **III. Béla** hívott Clairvaux-ból szerzeteseket) **1232-ben** alapította a „kunok” bélháromkúti apátságát. Azóta ismertté vált egy 1250 körül írt monostorjegyzék

A múlt és a jelen (Fotó: Baráz Csaba)

A volt apátsági templom
madártávlatból (Fotó: Baráz Csaba)

I. ÁLLOMÁS – APÁTSÁGI TEMPLOM

A templom belső tere
(Fotó: Baráz Csaba)

is, amely napra pontosan közli az apátság alapításának idejét, amelyet ugyanerre az évre tesz.

IX. Gergely pápa 1240-ben kiadott oklevele **II. Kilit** (Cletus) **egri püspököt** (1224–1245) nevezi meg a ciszterci monostor alapítójának. Egy 1384-ben kelt oklevél arról tudósít, hogy a sajkázai nádori gyűlésen a Bél nemzetség 13 tagja kijelentette, hogy elődeik a béli apátság kegyurai voltak, amiből az apátság nemzetségi monostor jellegére következtethetünk, valamint arra, hogy Kilit püspök a Bél nemzetségből származott.

Egyébként Kilit püspök a magyar történelem nevezetes alakja, hiszen még udvari kancellárként 1222-ben ő foglalta írásba az Aranybullát. E *decretum* Imre király és testvére, András herceg, a későbbi **II. András** között zajló belviszályokban gyökerezik. Az Imre-párti előkelők által II. András uralkodása alatt kikényszerített egyfajta nemesi alkotmány befejező sorai magyar fordításban így hangzanak: „Kelt Kilitnek, udvarunk kancellárjának, az egri egyház prépostjának keze által.”

A monostor helyének kiválasztásának okát legtalálébban *Ipolyi Arnold* világította meg: „És lehet, hogy talán éppen itt is, apátságunk környékén, a régi szokásaihoz és hagyományaihoz erősebben ragaszkodó s nyelvújításában maig eredetiségét fenntartott kún-palóc népség közt is a pogányság még lappangott, vagy csak a pogány Bessenyő és Kún hadak által újra beszívároghva és felszítva gyakoroltatott egyes nyilatkozataiban és babonás szokásokban, melyek gyakorlata az ily elzárt vadon vidékeken, mint a Bélkő környéke, hova a kereszténységgel a polgárisodás is nehezebben hathatott be, legtovább tarthatták fenn magukat.”

A Bél nemzetség hajdani szállásterülete fölé magasodó **Bél-kő** – a Bükk-fennsík természet alkotta nyugati bástyája – e vidék szent hegye, melynek csúcsán még a közelmúltban is áldozatot mutatott be a környék lakossága: Apostolok oszlása napján (július 15.) az új lisztből süített első kenyeret, mint szentelményt felvitték a hegyre és a mészkőszikla tetejére helyezték.

II. András Aranybullája

I. ÁLLOMÁS – APÁTSÁGI TEMPLOM

Ipolyi Arnold szerint tehát a *ciszterci rend* bélháromkúti apátságánál, a Bél-kő tövében fakadó három forrás mellett *pogány áldozati hely* volt, amelyet a forrásvíznek tulajdonított gyógyító erő miatt a kereszténység felvétele után is látogattak. A Nagyboldogasszony tiszteletére felszentelt monostor temploma a középkorban búcsújáró hely lett, ami ugyan a török hódoltság idején hanyatlásnak indult, de az 1700-as években újjáéledt. A hely kultusza ötvözi Mária és a Szentháromság tiszteletét. Fő búcsúja *Nagyboldogasszony ünnepén* (augusztus 15-én) van, de kisebb búcsújárást a Szentháromság vasárnap előtti szombaton is tartanak.

A monostor történetében nevezetes dátum **1241**. A vesztes muhi csatából menekülő **IV. Béla** királyt itt éri be egy üldöző tatár csapat, s az ütközetben – a királyt védve – megsebesült György fia Sándor mester, akinek a harcban szerzett érdemeiért Béla király 1245-ben Palkonyán birtokot adományozott.

A ciszterci rend életéről a későbbi korokban leginkább birtokpercek adatai tanúskodnak.

1534-ben a protestáns hitű **Perényi Péter** foglalta el az egri várat és az egri püspök birtokainak nagy részét is. A török fenyegetés következtében lassan elnéptelenedő monostort valószínűen ekkor hagyták el végleg a szerzetesek. Erről a korról tanúskodik az ún. **Paprakás**. *Pesty Frigyes* helynévgyűjteményében (Borsod vármegye

Oklevél 1245-ből. IV. Béla király György comes fiának, Sándor mesternek adományozza Palkonya földjét és István udvarbíró által birtokba is iktatja (Heves Megyei Levéltár – ME 526.)

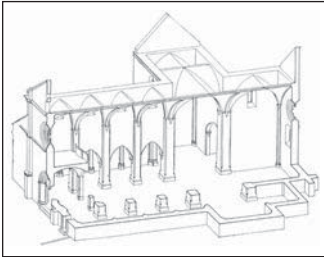
I. ÁLLOMÁS – APÁTSÁGI TEMPLOM

leírása 1864-ben) a következő hagyomány leírását találjuk a **Kis-szoros-tető** határhellyel kapcsolatban: „*hol midőn a reformatióban Perényi Péter a cisztercita barátokat innen elpusztítá, egy szegény menekülő barátot öltek meg, mit az emlékezet egy nagy kőrákással jelölt meg.*”

A 16. század közepén elnéptelenedett **ciszterci apátság** rommá vált, csupán a boltozatát vesztett templom falai dacoltak az idővel. A 18. században helyreállították a templom épületét, amit 1744-ben **Erdődy Gábor** egri püspök szentelt fel. A templom mai formája, alaprajza, arányai megőrizték a középkori állapotot.

A torony nélküli, *háromhajós, keresztházas bazilika* latin keresztet formázó központi épülettete a főhajót, a keresztházat és a főszentélyt foglalja magába. Ehhez kapcsolódik a két mellékhajó és két mellékszentély, valamint a sekrestye alacsonyabb tömege. A falsávokkal három részre osztott nyugati főhomlokzat kontúrja a bazilikális hosszház keresztmetszete. A kétszínű kőből sávosan falazott homlokzatán egy nagyobb és egy kisebb félköríves záródású, bélétes kapu látható, a főhajó oromzatán pedig egy mérműves rózsablak.

A templom kiválóan megvilágított tágas belső terének hosszházai *négy csúcsíves keresztboltozattal fedett* boltszakaszból állnak. A főhajó, a főszentély és a kereszthajó azonos magasságban boltozott terének rendkívüli fénybeáramlását a gádorfalakon lévő félkörös záródású rézsús ablakok, a négy fő égtáj felé tekintő homlokzatok rózsablakai és az alattuk lévő ablakpárok biztosítják. A hajók között csúcsíves árkádsorok húzódnak, melyek zömök testű főpillérei négyzetes alaprajzúak. A hevederek geometrikus formálású konzolokról indulnak. A homlokzati falak belső oldalát falpilléreket kíséző háromnegyed oszlopok tagolják. A kereszthajó déli falában a bordás keresztboltozatos barokk sekrestyébe nyílik ajtó, az északi falon pedig a „*halottak kapuját*” találjuk, mely a temető elérést szolgálta.

Az apátsági templom axonometrikus rajza

A templom főhajója a gádorfalal
(Fotó: Baráz Csaba)

I. ÁLLOMÁS – APÁTSÁGI TEMPLOM

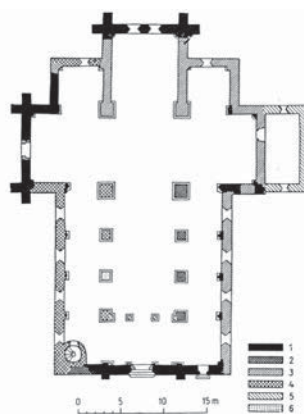
A szerzetesek lakhelye, a zárt négyszög alaprajzú – ma már csak alapfalaiából rekonstruálható – monostor a templom déli oldalához csatlakozott. A téglalap alakú udvart övező boltozott kerengőfolyosó az udvar felé nyitott volt, az árkádívek oszlopokra támaszkodtak. Az épületegyüttes helyiségei közül a délkeleti nagyterem a legérdekesebb, amelyben egy ma is aktív karsztforrás fakad. Ennek vizét téglából készült csatornán vezették az udvaron lévő kútházba.

Az apátságot kőfal is körbevette, ennek alapfalai azonban teljesen elpusztultak. A templomtól délkeletre egy régi erdészház épülete látható, amely a hajdani – 1927-ben lebontott – keménycserépgyár alapfalai mellett áll.

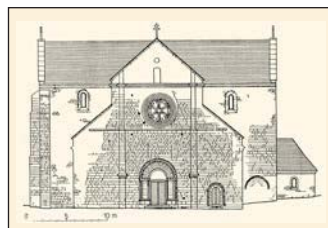
Az **apátfalvi keménycserép- vagy kőedénygyárat** 1834-ben alapította **Schnier András** fazekasmeister az egri papneveldétől bérelt kolostori épületben. 1842-től **Hüttner József** jelentkezett bérlőként, majd még sokan mások, mígnem 1920-ban a csődbe jutott Egyházmegyei Alapítványi Hivataltól az Egyházmegyei Takarékpénztár Rt. érdekltségébe került az apátfalvi gyár, amely Első Bélapátfalvi Kőedénygyár Rt. néven működött egészen 1927-ig.

A virágos díszítésű, csillogó fehér mázas kerámiát a közelben kitermelt agyagból és a hozzáadott különböző adalékanyagokból (kvarc, földpát és mészpát) állították elő. A korongon készült, mintákban préselt, levegőn megszáritott edényeket, tányérokat 1100–1200 °C-on kiégették, majd virágmintákkal díszítették és bórsavas mázzal vonták be és 970–1050 °C-on újraégették. A porcelánhoz hasonlító, az egyszerűbb vöröses cserépedényektől jóval keményebb, fehérre kiégetett termékek *kőedény* néven a paraszti háztartásokban is keresettek voltak.

A Bél-kő alatt még két kultúrtörténeti jelentőségű helyet kell megemlíteni. Az egyik a **Szentháromság remeteség**. A remetelakot és a kápolnát 1720 körül építette

Az apátsági templom alaprajza

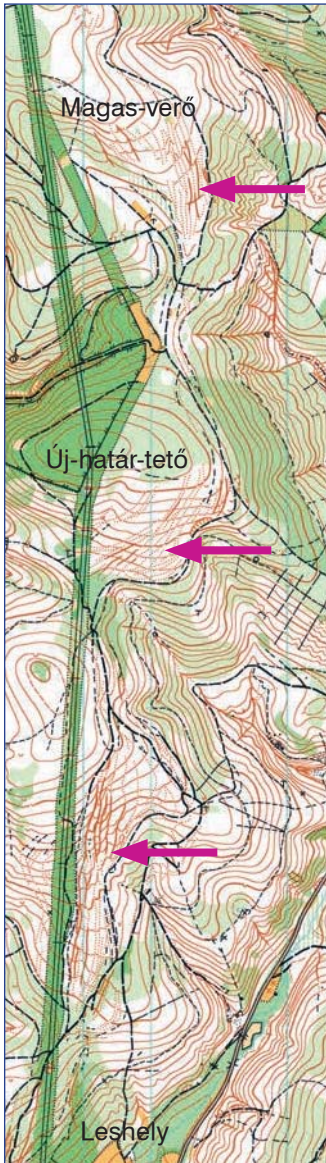

Az apátsági templom főhomlokzata

Apátfalvi tányér

I. ÁLLOMÁS – APÁTSÁGI TEMPLOM

Az ősi „Egri út” nyomvonala

Baranyi István remete a Bél-kő aljában, a felsőtárkányi oldalon. A kápolnáról, oltáráról és hamis ereklyéjéről 1769-ben kelt egy tudósítás, tehát az épület ekkor még állt. A remeteség kicsiny (6 x 4 méter alapterületű) kápolnájának csak az alapfalait találjuk meg a Disznókút nevű – mára elapadt – forrás mellett. Egy 1700-as években készült térkép (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár T. 100-4.) jelöli is az épületet a „*Remete Háza felé*” nevű határrészen, a Szász-bérc közelében, a fennsíkra vezető „*Kő-út*” mellett.

A Szentháromság remeteség kápolnája egy 18. századi térképen

A másik jelentős műemlék a Gilitka-völgyben, a hajdani – a Hársas-tetőtől a berva-völgyi Leshelyig jól nyomon követhető, néhol 100-200 méter széles sávban párhuzamosan futó barázdák által kijelölt – „*Egri út*” mentén található **Szent Anna-kápolna** (Gilitka-kápolna), amelyet Androvics Miklós szemináriumi rektor és prefektus építtetett 1750-ben. A lesarkított négyzet alakú, csehüvegboltozatos, manzárdtetős barokk kápolnához Szent Anna napján Bélapátfalva és filiáinak népe körmenetben vonult ki, ahol prédikációt és misét tartottak. Az erdő mélyén megbújó kicsiny kápolna ma is látható a Gilitka-forrás alatt, a **Rocska-völgyben**.

I. ÁLLOMÁS – APÁTSÁGI TEMPLOM

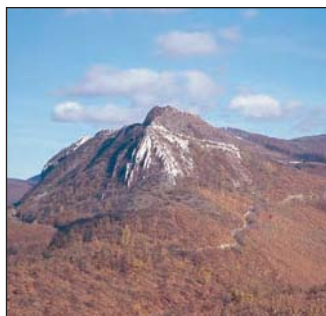
A Bükk hegységet főleg tengeri üledékes kőzetek építik fel, amelyek, a földtörténeti ókor *karbon* időszakától (310-330 millió évvel ezelőtti időktől) a középidő *jura* időszakának végéig (170-150 millió évvel ezelőtti időkgig) képződtek. A 140-180 millió év alatt lerakódott szinte folyamatos tengeri üledéksort *mészkö*, valamint később palává préselődött *agyag* (*agyagpala*), *radiolarit*, *dolomit* és *homokkő* alkotja. A Bükk karakterét a *triász* időszaki fehér és világosszürke, helyenként rózsaszín *mészkö* határozza meg: ezek a térszínek hordozzák a hegységre oly jellemző karsztformakincset.

A triász és *jura* időszakokban a békés üledékképződést jelentős kéregmozgásokkal együtt járó tengeralatti tűzhányó-tevékenység szakította meg. A *jura* időszakbeli mélytengeri árok kinyílásával kapcsolatos *bazaltból* álló párnaláva-halmazok és az üledékbe nyomult magmás (*gabbró*, *ércperidotit*) kőzetek Szarvaskő környékén láthatók a felszínen. A *kréta* időszakban alakult ki a Bükk hegység *gyűrt – átbuktatott redős-pikkelyes – rátolódásos* (*takaróredős*) szerkezete. Egyes geológusok véleménye szerint a hegységet felépítő paleozoikum-mezozoikum képződmények két rétegtani-kifejlődési egységbe sorolhatók, míg mások elkülönítenek egy harmadikat is, az ún. *Szarvaskői Takarórendszer*t.

Az újkorra tehát „megszületett” a Bükk, egy bonyolult szerkezetű hegység, amely a hegységképző mozgások hatására kiemelkedett, szárazföldre vált. A szeszélyes felszínű – redőteknők, redőboltozatok, föl- és áttolt pikkelyek és takarók alkotta – vidék a késő-eocénig trópusi *tönkfelszínre* egyengetődött. A földtörténeti újkorban a hegység területe többször megsüllyedt és kiemelkedett. E függőleges kéregmozgások a tenger előrenyomulásával és visszahúzódásával jártak, amelyek nyomán agyag-, homok-, homokkő- és kavicsrétegek képződtek, melyek nagy hányada a felszínről lehordódott. A *középső-miocén* többször előrenyomuló tengerének határát a hullámverési szinlők – ma 300-500 méter tszf-magasságban megtalálható – maradványai jelölik ki. Ekkortól a *késő-miocénig*

A bányaművelés teraszai a Bék-kő északnyugati oldalán
(Fotó: Baráz Csaba)

A Bék-kő délnyugati orma
(Fotó: Pelikán Pál)

A Gilitka kápolna (Fotó: Baráz Csaba)

2. ÁLLOMÁS – BÜKKERDŐ

A szubmontán bükkös két jellegzetes fafaja, a bükk és a gyertyán

Széleslevelű nőszőfű
(Fotó: Sulyok József)

három szakaszban riolitos és dácitos vulkanizmus zajlott. A laza és az összesült *riolit-riodácit tufák, tufitók* a Bükkalja felépítésében játszanak jelentős szerepet.

A Bükk egyik legimpozánsabb „köve” a bélapátfalvi ciszterci apátság fölé tornyosuló Bél-kő fehér mészkő-tömege a *triász* földtörténeti időszakban képződött. A hegy magasságát megcsonkította a majdnem 100 évig tartó mészkőbányászat, oldalába óriási lépcsőket véstek a 20. század elején folyó kézi bányaművelés során.

2. ÁLLOMÁS – BÜKKERDŐ

A Bél-kő zonális erdőtársulásai közül a *középhegységi*, vagy *szubmontán bükkös (Melitti-Fagetum)* érdemel említést, mely a sziklakibukkanásos magasabb térszínnek alatt önálló tömböket alkot. A délnyugati, nyugati kitettségben tipikus *gyöngyperjés típusúak* az állományok, míg északias kitettségben a bükkösök *sziklai bükkösökbe* mennek át, ahol a fajkészlet jórészt montán, helyenként magashegységi (*dealpin*) fajokkal gazdagodik. A tipikus állományokban megtaláljuk a névadó, **egyvirágú gyöngyperjét** (*Melica uniflora*), a **szagos mügét** (*Asperula odorata*), a **bükkását** (*Carex pilosa*) és az enyhén kilúgzott talajt jelző **erdei madársóskát** (*Oxalis acetosella*). A tavaszi aszpektus hagymás-gumós növényekben gazdag: megtalálható itt a **hóvirág** (*Galanthus nivalis*), a **bogláros szellőrózsa** (*Anemone ranunculoides*), a **galambvirág** (*Isopyrum thalictroides*), az **ujjas keltike** (*Cohrydalis solida*) és az **erdei szélfű** (*Mercurialis perennis*). A védett növényfajok közül kiemelhető a legkorábban virágzó cserjefajunk, a **farkasboroszlán** (*Daphne mezereum*), a **pirosló hunyor** (*Helleborus purpurascens*), mely értékes kárpáti-dacikus endemizmus (azaz bennszülött faj), valamint a kosborfélék rokonságába tartozó korhadékklakó (*szaprofita*) **madárfészek** (*Neottia nidus-avis*), a **piros-** és a **kardos madár-**

2. ÁLLOMÁS – BÜKKERDŐ

sisak (*Cephalanthera rubra*, *C. longifolia*), valamint a **széleslevelű nőszőfű** (*Epipactis helleborine*). A lombkoronaszintben helyenként egyeduralkodó **bükk** (*Fagus sylvatica*) mellett – részben a folyamatos erdészeti beavatkozások eredményeként – csak elvétve fordul elő más fajaj, mint például a **korai- és a hegyi juhar** (*Acer platanoides*, *A. pseudo-platanus*), a **magas kőris** (*Fraxinus excelsior*) és a **hegyi szil** (*Ulmus glabra*). A **sziklai bükkösök** állományai, amelyet a letörpült, rosszul záródó bükk jellemez, az északi kitettségű, meredek sziklaéleken fordulnak elő és számos értékes növényfajt őriznek: pl. az endemikus **magyar nyúlfarkfüvet** (*Sesleria hungarica*), a **hármalevelű macskagyökeret** (*Valeriana tripteris*), a **bérci rózsát** (*Rosa pendulina*) és a **tarka nádtipant** (*Calamagrostis varia*).

Az 1950-es évekig a sziklai bükkösökben még előfordult a **hegyi fehérlepke** (*Pieris bryoniae*), azonban az ezredfordulóra gyakorlatilag a Bükk teljes területéről eltűnt. Így történt ez a Bél-kő sziklaerdőiben élő populációjával is. A bányászat, a hegyre felvezető, egyre szélesedő utak megnyitották a zárt erdei közösségeket, amely hosszú távon a lepke eltűnéséhez vezetett.

A hegy északi előterében lévő idősebb bükkösök legjellegzetesebb lepkéje a nappal is röpködő **T-betűs pávaszem** (*Agria tau*). Tavasszal a hímek gyors röpléssel keresik a nőstényeket, amelyek üldögélve várják a kibocsátott illatanyagaik (*feromonok*) által odacsalogatott udvarlókat. A hegység idős bükköseiben máshol is előfordul ez a nagytermetű rötös színezetű, a szárnyain T-betűhöz hasonló mintát viselő lepke.

Árnyas, nedves élőhelyeken főleg eső után bukkanhatunk nagytermetű barnabékánkra a **gyepi békára** (*Rana temporaria*), a kisebb **erdei békára** (*Rana dalmatina*) és a lomha mozgású **barna varangyra** (*Bufo bufo*). Sárga-fekete mintázatával összetéveszthetetlen a **foltos szalamandra** (*Salamandra salamandra*).

Magyar nyúlfarkfű
(Fotó: Sulyok József)

Hegyi fehérlepke
(Rajz: Ilonczai Zoltán)

Szaporodóhelyre vonuló barna varangyok (Fotó: Szitta Tamás)

2. ÁLLOMÁS – BÜKKERDŐ

Fekete harkály (Fotó: Szitta Tamás)

Csuszka (Fotó: Szitta Tamás)

Az állomás ismertető táblája

A sziklás hegyormot körülvevő erdőben a harkályfélék szinte összes hazai fajával találkozhatunk. A **tarkaharkályok** – a **kis-**, a **közép-** és a **nagy tarkaharkály** – időszakosan megfigyelhetők az erodált hegyoldalakon nőtt girbe-gurba fákon is. Ritkán pillanthatjuk meg, de gyakrabban hallhatjuk a **hamvas küllő** (*Picus canus*) folyamatosan lassuló „panaszos” füttysorát, vagy a **fekete harkály** (*Dryocopus martius*) éles nászhangját. Tavasszal dobolásuktól hangos az erdő. Faodvakban, ritkán sziklarepedésekben fészkelnek a **cinégék**, **légykapók** és a **csuszkák** (*Sitta europaea*). Földutak partszakadásában, kifordult tuskók gyökerében fészkel a parányi **ökörzem** (*Troglodytes troglodytes*) és a **vörösbegy** (*Erithacus rubecula*).

Minden élettevékenységüket a fatörzs szintjében végzik a **fakuszok** (*Certhidae*), ezek a hajlott csőrű, parányi madarak. A felváló fakéreg alá fészkelnek és a fán spirál alakban felfelé haladva táplálkoznak. Az erdő egyik leggyakoribb, jellegzetes énekű dalmoka az **erdei pinty** (*Fringilla coelebs*). Elsősorban az idősebb bükkösökben hallhatjuk már a tél végétől a **kékgalamb** (*Columba oenas*) – vagy népiesen „odugalamb” – monoton huhogását.

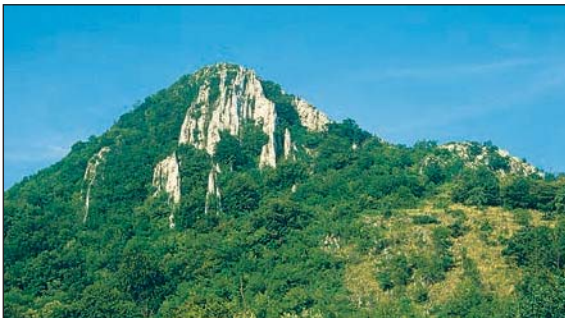

Vörösbegy (Fotó: Szitta Tamás)

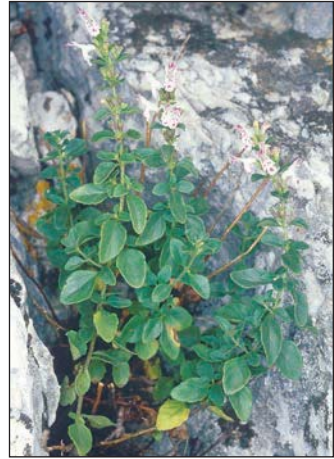
3. ÁLLOMÁS – JÁNOS-HEGY

A Bél-kő fehér mészkőszikláinak kőzete a triász földtörténeti időszak középső-felső részében (239-225 millió éve) sekélytengerben keletkezett. Ugyanez a kőzet alkotja a Bükk-fennsík karsztosodó mészkövet is, ezért a szakemberek összefoglalóan **Bükkfennsíki Mészko Formációnak** nevezik e kőzetváltozatot. Képződési körülményeire nehéz következtetni, mert kissé átalakult (*anchimétamorfizálódott*), így az üledékképződési jegyek nagyrészt eltűntek. Ennek ellenére elkülöníthetünk benne korallós zátony, finoman rétegzett lagúna és tengerililiomos (*krinoideás*), kissé mélyebb vízi kifejlődéseket. A Bükk kőzetei sokmillió éven át hegyképző hatásoknak voltak kitéve, melyek eredményeképpen a Bél-kőt alkotó mészkő eredetileg vízszintesen lerakódott rétegei erősen meggyűrődtek és a gyűrődési tengelyfelületekkel párhuzamosan palásodtak, lemezes elválásúvá váltak. Ezek az élére állított kőlapok szépen kirajzolódnak a Bél-kő délnyugati ormán. A hegy északnyugati oldalában látható bányafalban a lépcsők oldala függőleges állású *palás elválás*, a laposabb dőlésű teteje pedig *réteglap*.

A Bél-kő a Bükk-fennsík letörésének legnyugatibb pontja, amely félszigetszerűen emelkedik ki környezetéből. A földrajzi helyzetéből adódóan két növényföldrajzi körzet – a Délnyugati-Bükk és az Északi-Bükk – hatá-

A hegy fokozottan védett területe (Fotó: Baráz Csaba)

Szirti pereszély
(Fotó: Sulyok József)

Tarka imola (Fotó: Sulyok József)

3. ÁLLOMÁS – JÁNOS-HEGY

Az északi oldal védett növényfajai

Havasi ikravirág (*Arabis alpina*)
jégkorszaki reliktum

Fürtös kötőrőfű (*Saxifraga paniculata*) jégkorszaki reliktum

Kövér daravirág (*Draba lasiocarpa*)
pannon-kárpáti endemizmus

Berkenye kisfaj (*Sorbus aria* ssp.
bükkenensis) pannon endemizmus

Magyar nyúlfarkfű (*Sesleria hungarica*) pannon endemizmus

Hármaslevelű macskagyökér
(*Valeriana tripteris*)

jégkorszaki reliktum

Tátrai hölgymál (*Hieracium
bupleuroides* ssp. *tatrae*)

pannon-kárpáti endemizmus

Korai szegfű (*Dianthus plumarius*
ssp. *praecox*) pannon-kárpáti
endemizmus

Havasi iszalag (*Clematis alpina*)
jégkorszaki reliktum

Mátrai madárbirs (*Cotoneaster
matrensis*) pannon endemizmus

Havasalji rózsza (*Rosa pendulina*)
jégkorszaki reliktum

Gombos varjúköröm (*Phyteuma
orbiculare*) jégkorszaki reliktum

Sziklai gyöngy vessző (*Spirea media*)
eurázsiai

Pillás zanót (*Cytisus ciliatus*)
kárpáti endemizmus

Karcsú sisakvirág (*Aconitum
variegatum* ssp. *gracile*) kárpáti
endemizmus

Rajz: Lux Géza, 1937

rán helyezkedik el. Ennek megfelelően mindkét növény-földrajzi tartomány jellemző növényfajai megtalálhatók a hegyen. Láthatunk itt havasi, alhavasi fajokat – mint pl. a **havasi ikravirág** (*Arabis alpina*), a **havasi iszalag** (*Clematis alpina*), a **korai szegfű** (*Dianthus plumarius* ssp. *praecox*), a **hármaslevelű macskagyökér** (*Valeriana tripteris* ssp. *austriaca*) és a **buglyos kötőrőfű** (*Saxifraga paniculata*) –, amelyek az északi falakon kialakult **magyar nyúlfarkfüves sziklagyep**ekben (*Diantho-Seslerietum hungaricae*) és a kárpáti hatásokat tükröző **kárpáti mészkősziklagyep**ben (*Campanulo-Festucetum pallentis*), valamint **hár-sas-berkenyész sziklaerdők**ben (*Tilio-Sorbetum*), **sziklai cserjések**ben (*Waldsteimio-Spireaetum mediae*) lelhetők fel. Továbbá találkozhatunk itt a délnyugat felől felhatoló melegkedvelő (*xerotherm*) kontinentális, szubmediterrán növényfajokkal is – mint pl. a **cserszőmörce** (*Cotinus coggygria*), a **gérbics** (*Limodorum abortivum*), a **völgycsillag** (*Asyneuma canescens*), a **tarka imola** (*Centaurea triumfetti* ssp. *axillaris*) és a **borzas vértő** (*Onosma visianii*) –, melyek pedig a déli fekvésű, erős napsugárzásnak kitett sziklákön lévő **mészkősziklagyep**ekben (*Caricetum humilis*), **lejtőtöstyeppréte**ekben (*Pulsatillo-Festucetum rupicola*), **sajmeggyes bokorerdők**ben (*Ceraso-Quercetum pubescentis*) és **melegkedvelő tölgyes**ekben (*Corno-Quercetum petraeae-pubescentis*) élnek.

A Bükk hegység egyik legritkább *egyenessárnyú* (*Orthoptera*) faja a **szerény tarsza** (*Isophya modesta*). Egyetlen bükki előfordulási adata a Bél-kőről ismert. Nehezen észrevehető, a természetjárók szeme elé ritkán tévedő, nem feltűnő szöcske, amelynek hazai populációi mindenhol végveszélybe kerültek. A **gyöngyvessző-cserjések** feltűnő nappali lepkéje a **nagy fehér-sávós lepke** (*Neptis rivularis*). A fehér sávokkal tarkított sötétbarna lepke a gyöngyvesszőhöz kötődik: petéit a cserjére rakja, a hernyó a cserjét fogyasztja és télen,

3. ÁLLOMÁS – JÁNOS-HEGY

az összesodort, száraz levelek közt, a cserjén telet át. Védett faj, amely a sziklai cserjések megfogatkozásával a Bükkben is sok helyről eltűnt.

A Bél-kő az állatvilág magasabb rendű képviselői számára is kedvelt élőhely. A **faligyík** (*Podarcis muralis*) a mézskősziklák repedéseiben rejtőzködik és nappal a sziklavilág rovarjaira vadászik. Villámgyors mozgással a szinte függőleges sziklákra is felkapaszkodik. A faligyík gyakori zsákmánya legkisebb hazai siklónknak, a **résziklónak** (*Coronella austriaca*). Ez a bronzbarna alapszínű kis kígyó nem tévesztendő össze a viperákkal, melyek itt nem élnek.

Gazdag cserjeszintű melegkedvelő erdőkben találkozhatunk az egy méter hosszúságot is meghaladó **erdei siklóval** (*Elaphe longissima*). Kitűnően kúszik, ezért a magasabb fákon, cserjéken fészkelő madarak fiókái sincsenek tőle biztonságban. Táplálékának nagy részét azonban az erdő kisméltői alkotják. Hazánkban minden kétlétű és hüllő védett, bántalmazásuk, zavarásuk tilos.

Tavasszal a hegy minden szintje madárdaltól hangos. A hegyláb leirtott, cserjésedő területein gyakran felcsendülnek a **citromsármány** (*Emberiza citrinella*), a **zöldike** (*Chloris chloris*), a **kenderike** (*Carduelis cannabina*), a **barátposzáta** (*Sylvia atricapilla*) strófái. Viszonylag gyakori itt legnagyobb hazai poszátánk, a **karvalyposzáta** (*Sylvia nisoria*) is.

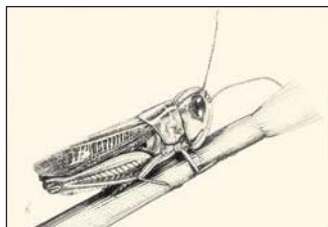
A hegyláb egykori homokbányáiban időnként **gyurgyalagok** (*Merops apiaster*) költenek és itt vadásznak a repülő rovarokra. Velük együtt telepesen fészkelnek a ma már védett **mezei verebek** (*Passer montanus*) is.

Faligyík (Fotó: Szitta Tamás)

Nagy fehérsávú lepke
(Fotó: Ilonczai Zoltán)

Eurázsiai rétisáska
(Rajz: Varga Zoltán)

Korai szegfű (Fotó: Sulyok József)

4. ÁLLOMÁS – VASBÁNYA-OLDAL

Sziklaélen (Fotó: Baráz Csaba)

A Bél-kői romkürtő maradványa
(Fotó: Baráz Csaba)

Magyarföldi husáng
(Fotó: Sulyok József)

A Bél-kőt alkotó **Bükkfennsíki Mészkö Formáció** igen jól karsztosodik. (Karszt-jelenségeknek nevezzük a mészkőhegységek felszínén a szénsavas víz oldó hatásának következtében kialakuló formákat – pl. víznyelő, barlang, ördögszántás stb. – a szlovéniai Krszt-hegység nyomán.) A csapadékvíz a talajból szén-dioxidot vesz fel, ezáltal enyhén szénsavas víz keletkezik, mely a mészkövet nagyon jól oldja. A felszínen keletkező tarajos bemélyedéseket *karrmezőnek*, népiesen „*ördögszántásnak*” nevezik. A kőzet repedésein, víznyelőként a mélybe jutó víz nagyobb üregeket, barlangokat is képes kioldani. A Bél-kő barlangjairól nem sokat tudunk. A 20. század elején két víznyelő aknabarlangot írtak le, melyek ma már nem lelhetők fel, minden bizonnyal a bányászat áldozatává váltak. A hegygerinc déli oldalán, a palabányát északnyugatról határoló mészkőfalon a kőfejtés feltárta – és részben elpusztította – a csigalép-csőszerűen kanyargó, függőleges „*Bél-kői-romkürtőt*”, amely egy nagyobb víznyelőbarlang felső, tölcseres szakaszának maradványa. A kőfejtés több kisebb-nagyobb üreget tárt fel, amiket aztán nagyrészt el is emésztett. Ezekről csak közvetett ismereteink vannak, mint pl. a bányászok elbeszélései, vagy a meddőhányókon található cseppkőkéreg.

A Bél-kő – földrajzi helyzetéből (gyakorlatilag minden oldalról nyitott), valamint az alapkőzet közel függőleges rétegzettségéből következő geomorfológiai sajátosságai-ból fakadóan – kedvező élőhelyet biztosít a legkülönb-félebb elterjedésű növényfajoknak, ugyanakkor jelentős *refúgium* területként különböző éghajlati korszakok növényfajait mentette át napjainkig. De kedvező élette- ret nyújtott a Kárpát-medence bennszülött fajainak is, mint pl. a **husáng** (*Ferula sadleriana*), a **magyar nyúl farkfű** (*Sesleria hungarica*), a **pannon madár- birs** (*Cotoneaster matrensis*) és a **Sadler-imola** (*Centaurea sadlerana*). Kiemelkedő botanikai érték a mediterrán hegyvidékek hangulatát idéző **szirti**

4. ÁLLOMÁS – VASBÁNYA-OLDAL

pereszlény (*Calamintha thymifolia*), amely csak itt fordul elő hazánkban. A többi értékes növényfajt is összeszámolva 3 fokozottan védett, 35 védett és 14 lokális értékű növény található meg a hegy lejtőin.

Nincs még egy ilyen hegy hazánkban, amelynek ennyire sajátos flórája lenne, mint a Bél-kő, ahol gyakorlatilag egy méteren belül megtaláljuk a szubmediterrán és a jégkorszaki maradványszűcsőket. Ezt veszélyeztette a mészkőbányászat, amely az elmúlt évszázadban különböző intenzitással, de végig folyt. A kőfejtés következtében két faj pusztult ki bizonyítottan a hegyről: a **déli sárkányfű** (*Dracocephalum austriacum*), és a **karcusú sisakvirág** (*Aconitum variegatum* ssp. *gracile*).

Nagyzerjófű (Fotó: Baráz Csaba)

A Bél-kő déli, meleg sziklagyepeiben és molyhostölgyes erdőszegélyeiben nyíló szurokfűveken él az **égszínkék hangyaboglárka** (*Maculinea ligurica*). Nyár derekán röpködnek a szélárnyékos, napsütéses részeken. Sajátos fejlődésmentű lepkenemzetség a **hangyaboglárkák** nemzetsége (*Maculinea*), mivel hernyói csak a kezdeti stádiumban táplálkoznak a tápnövényükön. A hernyók 1-2 vedlés után leperregnek a földre, ahol egyes hangyafajok megtalálva a kis hernyókat, bolyukba

A déli oldal védett, fokozottan védett növényfajai

Magyarföldi husáng (*Ferula sadleriana*) pannon endemizmus
Déli sárkányfű (*Dracocephalum austriacum*) reliktum

Szirti pereszlény (*Calamintha thymifolia*) melegkori (praeglaciális) reliktum

Törpe nőszirm (*Iris pumila*) pontuszi-pannon

Borzas vértó (*Onosma visianii*) pannon-balkáni

Lednykökőrcsin (*Pulsatilla grandis*) pannon-balkáni

Hangyabogáncs (*Jurinea mollis* ssp. *macrocalathia*) pannon-balkáni

Harangcsillag (*Asyneuma canescens*) pontuszi-pannon

Méregölő sisakvirág (*Aconitum anthora*) közép-európai

Gömbös kövirózsa (*Jovibarba sobolifera*) alpin-kárpáti

Rózsás kövirózsa (*Sempervivum marmoreum*) balkáni-pannon

Sziklai borkóró (*Thalictrum foetidum*) eurázsiai

Tarka nőszirm (*Iris variegata*) pontuszi-pannon

Pikkelypáfrány (*Ceterach officinarum* ssp. *bivalens*) atlanti-mediterrán

Pillás zanót (*Chamaecytisus ciliatus*) pannon-kárpáti endemizmus

Gérbics (*Limodorum abortivum*) szubmediterrán

Hegy árvalányhaj (*Stipa joannis*) eurázsiai

Budai imola (*Centaurea sadleriana*) pannon endemizmus

Magyar bogáncs (*Carduus collinus*) pannon-kárpáti endemizmus

Magyar repcsény bükk alfaja (*Erysimum odoratum* ssp. *buekkense*) pannon endemizmus

Magyar lednek (*Lathyrus pannonicus* ssp. *collinus*) eurázsiai

Tarka imola (*Centaurea triumfetti* ssp. *axillaris*) eurázsiai-mediterrán

Nagyzerjófű (*Dictamnus albus*) eurázsiai

4. ÁLLOMÁS – VASBÁNYA-OLDAL

Ezüstkék sokpöttyösboglárika
(Fotó: Ilonczai Zoltán)

Bükki szerecsenboglárika
(Fotó: Ilonczai Zoltán)

Barázdabillegető (Fotó: Szitta Tamás)

cipelik őket. A bolyban táplálják a hernyókat, azok itt telelnek át, hogy nyár derekán lepkévé fejlődve újból megjelenjenek a Bél-kő napsütötte oldalain. A meleg sziklagyepek, kőtörmelékes, varjúhájakkal borított területek jellegzetes kis boglárkalepkéje a **nagyszemes csinosboglárika** (*Scolitantides orion*).

A Bél-kő sziklás élőhelyei több madárfajnak is otthont adnak. Leggyakoribb közülük a lakott területeken is megfigyelhető **házi rozsdafarkú** (*Phoenicurus ochruros*). Szintén a gyér növényzetű helyeket kedveli a feltűnő, fekete-fehér színezetű **hantmadár** (*Oenanthe oenanthe*) és a **barázdabillegető** (*Motacilla alba*). A karsztbokor-erdők tisztásainak jellegzetes, ritka madara az elegáns **bajszos sármány** (*Emberiza cia*). Fészkrét fűcsomók alá rejtí és hernyókkal, egyenesszárnyúakkal eteti fiókáit.

A Bél-kő sziklavilágában még a téli időszakban is élénk élet zajlik, ekkor ritkán látott állatfajok is megfigyelhetők. A télen is itt tartózkodó hollók, ragadozó madarak, harkályok, cinegék mellett kisebb-nagyobb csapatokban rendszeresen megjelenik a magashegységekben költő **havasi szürkebegy** (*Prunella collaris*). A **fenyőrigók** (*Turdus pilaris*), a **léprigók** (*Turdus viscivorus*) és a **meggyvágók** (*Coccothraustes coccothraustes*) mellett néha a **csonttollúak** (*Bombycilla garrulus*) csapatai lepik el a növényparazitákban gazdag idős tölgyeket. A meredek sziklafalakon ritkán látható téli vendég a színpompás **hajnalmadár** (*Tichodroma muraria*).

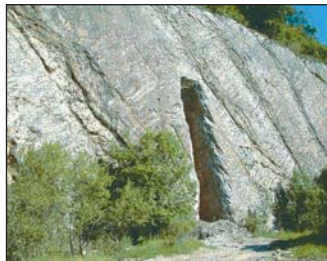
A negyedik állomáson

5. ÁLLOMÁS – PALABÁNYA

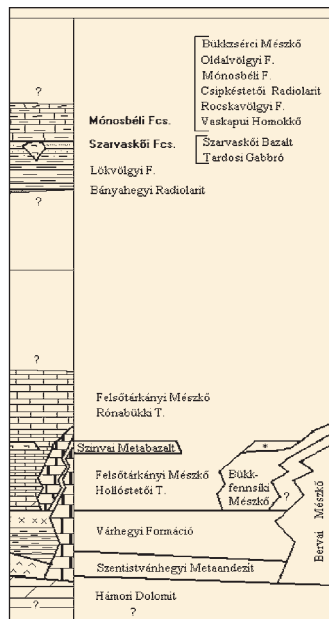
A cementgyártás alapanyaga – a mészkő mellett – az *agyag vagy agyagpala*. E területen a *középső-felső-triász* korú sekélytengeri **Bükkfennsíki Mészke Formáció** (239–225 millió éves) közvetlen közelében a jóval később keletkezett *jura* időszaki mélytengeri agyagpala, a **Lökvölgyi Formáció** (157–154 millió éves) helyezkedik el. Ezt a kőzetet az 1960-as évekig fejtették. Az első palabánya a hegy északi oldalán, a törőüzemhez vezető út mellett volt (I. számú palabánya). Ennek kimerülése után (ma már csak a hegyoldalba mélyedő katlan jelzi helyét) létesítették a II. számú palabányát és a hegyen keresztül fúrt ún. *Palavágon* át szállították a kitermelt anyagot a cementgyárba. A bányában látható közel kelet-nyugati irányú, magas, igen meredek mészkőfal mellől majdnem teljesen elbányászták az agyagpalát. Mindenki elképzelheti az elfejtett agyagpala által alkotott hegyoldalt a bányafal fölötti mészkőoldal folytatásaként. A bánya keleti oldalában látható sötétszürke, vékony lapokra széteső, sima tapintású kőzet az agyagpala maradvéka (**1. álláspont**).

A hegyoldalon látható *kőfolyás* nem természetes képződmény. Ezek a mészkőtömbök a Bél-kő tetején működött bánya szintjéről gurultak le, részben a robbantások következtében, részben a lerobbantott anyag rakodása során, tehát ez a *kőfolyás* ún. *antropogén forma* (**2. álláspont**).

A hatalmas mészkőfalra tekintve felmerül a kérdés: hogyan kerülhetett egymás mellé két ennyire különböző korú és képződésű kőzet, mint a **Bükkfennsíki Mészke** és a **Lökvölgyi Formáció** agyagpalája? Ha közelebről megnézzük a mészkőfalat lapos szögű, párhuzamos karclosokat látunk rajta. Ezek a nyomok árulkodnak arról, hogy a két kőzettest a földkéregben ható hatalmas erők hatására tolódott egymás mellé, s az egymás mellett elcsúszó kőzettestek karcolták végig a felületet. A bányászat által kibontott kelet-nyugat irányú mészkőfal *tektonikai felület*, amely mentén a Bükk-fennsík és a Déli-Bükk *szerkezeti egysége* találkozik. Később a

A tektonikai felület az ejtőakna maradványával (Fotó: Baráz Csaba)

A déli-bükki szerkezeti egység földtani képződményeit bemutató rétegzólop

5. ÁLLOMÁS – PALABÁNYA

A Lök völgyi Formáció feltárása
(Fotó: Baráz Csaba)

Sziklai borkóró
(Fotó: Sulyok József)

A geológiai bemutatóhely

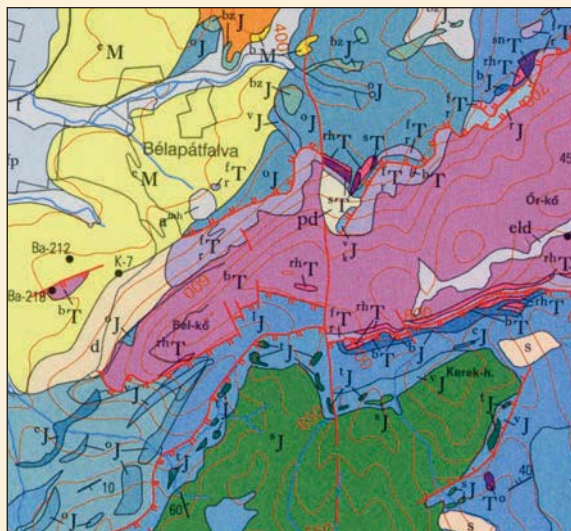
földtani erők az eltolódásra merőleges észak-déli irányú elmozdulásokat is létrehoztak. Ilyen ismerhető fel az agyagpala és mészkő közötti hatalmas kőfolyás nyugati oldalánál, a bányászat által kibontott tektonikai felületben **(3. álláspont)**.

A mészkőfal nyugati részén látható hosszanti üreg a hajdani ejtőakna maradványa. A vízszintes Palavágot a felszínnel ez az akna kötötte össze. Pontosan a két kőzet (mészkő-agyagpala) határán mélyítették a mészkőbe. Így amikor az agyagpalát elbányászták az akna ürege fokozatosan előbukkant. Ma kb. 20 m magasságú. Az aknán „ejtették” le a Bél-kő déli oldalán kibányászott agyagpalát a Palavágot szintjére, ahol előtörőben aprították, majd föld alatt, a vágaton keresztül lóvontatású csillékkal szállították ki a „napra”, a Bél-kő északi oldalára. Innen a mészkővel együtt kötélpályán jutott el a régi cementgyárba **(4. álláspont)**.

Az akna ürege mellett a falon jóval kisebb, közel kör metszetű bemélyedéseket is látunk. Ezek az üregek, csatornák természetes képződmények, melyeket a két kőzet határán leszivárgó szénsavas víz oldott ki a mészkőből. Ugyanis a két kőzet (mészkő-agyagpala) egymás mellé kerülésük után nem forrt össze, köztük keskeny rés maradt, s mivel az agyagpala és a mészkő vízvezető képessége jelentősen eltér – az agyagpala gyakorlatilag vízzáró, a mészkő repedezettségénél fogva jó vízvezető és víztároló – az áramló víz a mészkőből oldotta ki a sziklafelületen látható mélyedéseket **(5. álláspont)**.

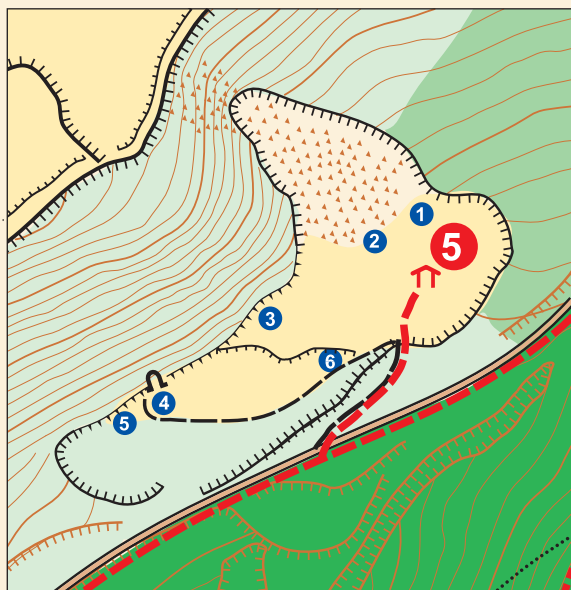
A víz azonban nemcsak rombolja, hanem építi is a hegyet. A vízben oldott kalcium-karbonát (a mészkő építőanyaga) a csöpögő, csurgó vizekből a nagyobb üregekben kiválik és cseppkő formájában újrakristályosodik. A mészkőfal nyugati végén látható sziklatömbök némelyikének felületét ilyen cseppkőkéreg borítja. A mészkőbányászat során is gyakran kerültek elő cseppkőképződmények, amik vagy megsemmisültek, vagy magángyűjteményekbe, sziklakertekbe kerültek.

5. ÁLLOMÁS – PALABÁNYA

¹ Mk	^e M	Egyházasgergely F. (homok, agyag) Egyházasgerge Fm (sand, clay)
¹ T _{3,2}	^b T	Bükkmennői Mésző F. Bükkmennok Limestone Fm
¹ T ₃	^{rh} T	Rápcshutai Mésző F. Rápcshuta Limestone Fm
¹ T ₃	^f T	Felsőotárkányi Mésző F. Rónaböki Mésző T. Felsőotárkány Limestone Fm Rónabökk Limestone Mb
¹ J _{2,3}	^j J	Lökővölgy F. (diázfallis turbidit) Lökővölgy Fm (distal turbidite)
¹ J _{2,3}	^t J	Tardosai Gabbró F. Tardos Gabbró Fm
¹ J _{2,3}	^h J	Bányahegyi Radiolarit F. Bányahegy Radiolarite Fm
¹ J _{2,3}	^o J	Óldalvölgyi F. (mészaköbetelepüléses agyagpala) Óldalvölgy Fm (shales with limestone intercalations)
¹ J _{2,3}	^s J	Szarvaskői Bazalt F. Szarvaskő Basalt Fm
¹ J _{2,3}	^h J	Bükkzsérai Mésző F. Bükkzsérc Limestone Fm

Részlet a Bükk hegység földtani térképéről (MÁFI)

	Pihenőhely
	Álláspontok
	Ismertető tábla
	Ejtőakna bejárata
	Kőfolyás

A volt Palabánya geológiai bemutatóhely álláspontjai

5. ÁLLOMÁS – PALABÁNYA

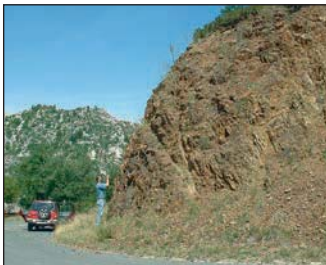
Bél-kő és környéke légifelvétel
(HM Térképészeti Kht.
Budapest, 1952)

Az út és a bányafal között alacsony gerinc húzódik, amely az eddig megismert kőzetektől eltérő anyagból áll. Bár ez is mészkő, képződési körülményei teljesen eltérnek a Bükkfennsíki Mészkőtől. A geológusok által **Bükkzsérci Mészkő Formációnak** nevezett kőzet legszembevetőbb jellemzője az *oidok* jelenléte. Ezek milliméteres, apró koncentrikus gömböcskék, melyeket a hullámzó, áramló vízből vékony rétegekben kiváló mészsanyag épít fel. A *jura* időszakban keletkezett mészkőnek az alapanyaga szintén sekélytengerben, normál sósvízi környezetben rakódott le, ott, ahol a laposabb és a meredekebb tengerfenék találkozik. Az egyre halmozódó, ekkor még iszap állapotú rétegek saját súlyuknál fogva, vagy valamilyen katasztrófa (pl. földrengés) hatására a mélybe zúdultak. Ezért találjuk ezt a mikroszkopikus élőlényekben (*foramiferák*) gazdag kőzetet az ősmaradványokban rendkívül szegény mélytengeri agyagpalába ágyazva (**6. álláspont**).

6. ÁLLOMÁS – SZÁSZ-BÉRC

A *jura* időszak kimélyült üledékgyűjtőjében („mélytengerében”) nagymennyiségű ősmaradvány-mentes finom törmelék, agyag halmozódott fel. (A földkéreg erőinek hatására – nyomás, hőmérséklet – ebből a vízdús, laza üledékből képződik majd az agyagpala.) Ezen a tengerfenéken különös jelenségek is lejátszódtak: a földkéreg hasadékein izzó bazaltláva ömlött ki. Hasonló kéregsztényílás (*riftesedés*) az óceánokra jellemző, ilyen jelenség játszódik le ma az Atlanti-óceán közepi hátságon.

A Bél-kő fehérülő mészkőszikláitól merőben különböző sötétvörösre, barnára mállott, de belsejében sötétszürke kőzet az egykori *bazaltlávából* keletkezett. Az útbevágásban néhol párna formájú kőzetszélőket, törmelékben legömbölyített felületű szikladarabokat találunk. A geológusok *párnalávanak* hívják ezt a típusú kőzetet (**Szarvaskői Bazalt Formáció**). A kiömlő rendkívül hígfolys, igen magas hőmérsékletű, izzó bazaltláva kül-

A párnalávából felépülő Szász-bérc,
háttérben a Bél-kő mészkősziklái
(Fotó: Holló Sándor)

6. ÁLLOMÁS – SZÁSZ-BÉRC

seje a tengervízzel érintkezve hirtelen lehűl, ezáltal a lávafolyás felszínén kéreg képződik. Ez a szilárd burok, mint valami cső vezet tovább az izzó kőzetolvadékot. A megszilárdult lávakígyók – nevükhöz híven – egymásra dobált párnahalomra hasonlítanak.

Az izzó kőzetolvadék nem minden esetben tudta átörönni a fölötte lévő, még meg nem szilárdult agyagos üledéket, hanem megrekedt benne. A lassabb lehűlés miatt nem finomszemcsés bazalt, hanem durvakristályos *gabbró* vagy *dolerit* képződött. A tanösvény idevezető szakaszán a jelzett útbevágás-részletben ilyen megrekedt magma-anyagot látunk. Az üledék és a magma érintkezési felületén az agyagpala a hő hatására átalakult.

A Déli-Bükk szétnyíló óceáni aljzatának vulkáni magmás vonulata (**Szarvaskői Bazalt Formáció, Tardosi Gabbró Formáció**) Szarvaskótól egészen idáig követhető.

A Szász-bérc délies kitétettségű lejtőin a Bél-kő mészkőtömbjének sziklagyepjeitől fajkészsletében lényeges eltérést mutató növényzeti típust találunk, mely a Szarvaskő környéki vulkáni vonulat vegetációjával mutat rokonságot. A *sziklahasadékgyep*ek, *szilikát sziklagyep*ek, *sztyepprétek*, *kontinentális sztyeppcserjések* és a *melegkedvelő tölgyes*ek szép mozaikja figyelhető meg a területen, melyek egy szukcessziós sorozat egy-egy elemét képviselik. A *sziklahasadékgyep*ek (*Asplenio septentrionalis-Melicetum ciliatae*) karakterfaja a nem feltűnő **északi fodorka** (*Asplenium septentrionale*), mely a mohákkal, zuzmókkal erősen benőtt vulkáni kőtömbök repedéseiben található. A talajréteg vastagodásával a *szilikát sziklagyep*ek (*Mimuartio-Festucetum pseudodalmaticae*) állományai veszik át az uralmat némileg nagyobb növényzetborítással. Jellemző fajai a kárpáti endemikus **magyar kőhúr** (*Mimuartia frutescens*), a **sárga kövirózsa** (*Jovibarba hirta*), a **fehér- és borsos varjúháj** (*Sedum album*, *S. acre*), a **sárga hagyma** (*Allium flavum*), a **kék saláta** (*Lactuca perennis*), a zártabb

Párnaláva (Fotó: Holló Sándor)

Déli berkenye
(Fotó: Schmotzer András)

6. ÁLLOMÁS – SZÁSZ-BÉRC

sztvepreprészerű állományokban (*Potentillo-Festucetum pseudodalmaticae*) megfigyelhető a **leánykőkörcsin** (*Pulsatilla grandis*), a **közönséges napvirág** (*Helianthemum ovatum*), a **borzas peremizs** (*Inula hirta*), az **ágas homokliliom** (*Anthericum ramosum*), a **csilláros ökörfarkkóró** (*Verbascum lychnitis*), az egyéves fajok közül a **parlagi pereszlény** (*Acinosa arvensis*), a **kakukkhomokhúr** (*Arenaria serpyllifolia*) és a mézskerülő jellegű **juhsóska** (*Rumex acetosella*). A terület **sziklacserjéseinek** karakterfajai – a **sziklai gyöngycserje** (*Spiraea media*) és a **piros madárbirs** (*Cotoneaster integerrima*) – nem különböznek a mézskő hasonló fiziognómiájú állományaitól, sőt a **cserszömörce** (*Cotinus coggygria*) is közös elemnek tekinthető. A fás vegetációt a területen a cserjékkel érintkező **melegkedvelő tölgyesek** (*Corno-Quercetum*) képviselik, dús cserje- és gypeszinttel, sok kontinentális melegkedvelő (xerotherm) fajjal, mint például a **bérci here** (*Trifolium alpestre*), a **tejelő buvákfű** (*Bupleurum praealtum*), az **olasz harangvirág** (*Campanula bononiensis*) és a zavartabb, a vad taposásnak jobban kitett állományokra jellemző **méreggyilok** (*Vincetoxicum hircundinaria*).

Fiatalosokban, de más élőhelyeken is gyakori költőfaj az **énekesrigó** (*Turdus philomelos*). Mesterien megfont fészket belülről agyaggal tapasztja ki. Kora tavasszal találkozhatunk a gömb alakú, művészi fészket építő **őszapóval** (*Aegithalos caudatus*). A talajon fészkelő, feltűnő színezetű **cigánycsuk** (*Saxicola torquata*) hímje jóval színesebb a tojónál. A tisztásokkal szabdaltszó élőhelyeken gyakran hallhatjuk a fészekparazita **kakukkot** (*Cuculus canorus*). Ugyancsak a nem zárt erdőségek feltűnő madara a nagyobb rovarokat fogyasztó **tövisszűrő gébics** (*Lanius collurio*) is. Jellegzetes vonuló faj, ellentétben a jelenlétét hangosan jelző **szajkóval** (*Garrulus glandarius*), melynek tápláléklistáján gyakran szerepelnek a kisebb madarak fiókáit.

Erdei pinta (Fotó: Szitta Tamás)

Énekesrigó (Fotó: Szitta Tamás)

7. ÁLLOMÁS – A BÉL-KŐ CSÚCSA

A hegytetőről minden évszakban megcsodálhatjuk legnagyobb hazai varjúfélének, a **holló** (*Corvus corax*) különböző mozgásformáit, melyek közül a tévégi, műrepülőket megszegyenítő nászrepülés a legfeltűnőbb. Néha összetűzésbe kerül visszatelepülőben lévő, erőteljes röptű nagysólymunkkal, a **vándorsólyommal** (*Falco peregrinus*) és a környéken költő **egerészölyvekkel** (*Buteo buteo*). A szerencsés megfigyelő további ragadozó madarakat is láthat itt, így **darázsölyvet** (*Pernis apivorus*), **vörös vércsét** (*Falco tinnunculus*), **kabasólymot** (*Falco subbuteo*), **héját** (*Accipiter gentilis*), **karvalyt** (*Accipiter nisus*), vagy sasfajaink egy-egy példányát. Nyáron gyakran láthatjuk és hallhatjuk a levegőt surrogva hasító, sívító **sarlósfecskék** (*Apus apus*) kisebb csapatait.

A hegy élővilága az esti-éjszakai órákban is aktív. Ilyenkor táplálkoznak az erdő kisemlősei, az **erdei pocok** (*Clethrionomis glareolus*), a sárganyakú **erdei egér** (*Apodemus flavicollis*), a **mogyorós pele** (*Muscardinus avellanarius*) és más fajok is. Ezekre vadásznak a környék baglyai, melyek közül leggyakoribb az esti túrázót „hu-hu-hú” hangon riogató **macskabagoly** (*Strix aluco*). Ezt a táplálékforrást hasznosítja a szinte mindenhol fellelhető **róka** (*Vulpes vulpes*), a ritkán látható **vadmacska** (*Felis silvestris*) és a gyakori **nyest** (*Martes foina*). A déli oldalon a **lappantyú** (*Caprimulgus europaeus*) jellegzetes kereplőszerű hangját is hallhatjuk.

Szürkületkor aktívak a hegység nagyemlősei is, melyek közül a **gímszarvas** (*Cervus elaphus*) és a tájidegen **muflon** (*Ovis musimon*) még a bányászat által érintett, erodált felszíneken is szívesen mozog. Téli pihenőhelyük a déli oldal jól felmelegedő bokorerdeiben van.

Letekintve az asztallap-simaságú hajdani bányaudvarra, elevenítsük fel röviden e tájseb okozójának, a mára lebontott cementgyárnak történetét. A gyárat **1908-ban Wessely Károly** osztrák nagyiparos alapította, aki már

Vándorsólyom (Fotó: Szitta Tamás)

Holló (Fotó: Szitta Tamás)

Mogyorós pele (Fotó: Szitta Tamás)

Muflon (Fotó: Szitta Tamás)

7. ÁLLOMÁS – A BÉL-KŐ CSÚCSA

A Bél-kő északnyugati oldalán megmaradt sziklaszirt
(Fotó: Baráz Csaba)

– Márkus Ágoston üzlettársával közösen – 1904-ben jogot szerzett az Egercsehi környékén lévő szénvagyon kitermelésére. Wessely kezdeményezésére – az Egercsehiben kitermelt szén szállításának megkönnyítése érdekében – 1907-ben alapították az Eger–Putnok Helyiérdekű Vasút Részvénytársaságot. A vasútvonal egy éven belül elkészült, így Wessely belefogott újabb vállalkozásába, a Bél-kő jó minőségű, hatalmas mennyiségű mészkővagyonára és az olcsó munkaerőre alapozott cementgyár építésébe. A cementgyártáshoz szükséges gépek megvásárlásához részvényt bocsátott ki és hitelt vett fel. Az építkezés **1910-re** fejeződött be. Ekkor kezdte meg a kor színvonalához képest igen korszerű cementgyár a működését.

A kőfejtőből drótkötélpályán szállították a mészkövet a gyár területén lévő zúzóba, ahol azt ún. pofástörőkel és golyósmalmokkal – víz hozzáadásával – iszappá őrölték. A 2,5 méter átmérőjű és 40 méter hosszú forgókemencében eleinte *naponta 90 tonna klinkert* tudtak előállítani. A klinkertermelés néhány év múlva a duplájára növekedett. A gyár működéséhez szükséges villamos energiát helyben állították elő, a gyártáshoz szükséges víz biztosítására pedig víztározót (Gyári-tó) alakítottak ki.

A pénzügyi tranzakciókba belebukott és eladósodott Wessely halála után a gyár részvényei 1917-ben az

Sziklaszirt
(Fotó: Holló Sándor)

A bányaudvar, háttérben az Északi-Bükk vonulatai
(Fotó: Baráz Csaba)

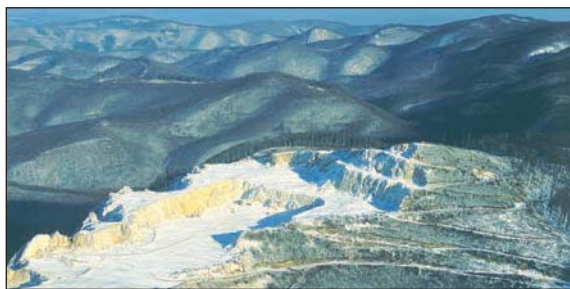
7. ÁLLOMÁS – A BÉL-KŐ CSÚCSA

Angol–Magyar Bank tulajdonába kerültek. 1923-ban a BÉlapátfalvi Portlandcementgyár Rt. egyesült az Egercsehi Kőszénbánya Rt.-vel és így működött 1942-ig, amikor a Magyar Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank 123 millió belga frankért megvásárolta a gyárat – azért, hogy ne kerüljön német kézbe. A beruházások a háborús időkben is, majd az 1948-as államosítás után is folytatódtak. Az ötvenes években szárítva őrlő malmodokat kezdtek üzembe állítani, bővítették a kőbányát, új szállítószalag-rendszert alakítottak ki. A *klinker-termelés évi 180 000 tonnára* emelkedett. (Az új cementgyárat – hat évig tartó építési és szerelési munkálatokat követően – **1980-ban** helyezték üzembe: a száraz eljárással készített *portlandcementből* több, mint *1 millió tonnát* terveztek gyártani évente.

A lassan kimerülő agyagbánya helyett 1951-ben új *palabányát* nyitottak a Bél-kő túlsó (délkeleti) oldalán, amelyet a hegy belsejében vágott táróval kötöttek a kőbányához. 1963-ig folyt a két kőbánya tölcseres művelése, ekkorra azonban a bányafal veszélyessé vált, ezért a kőzetanyag kitermelését a hegygerinc tetején folytatták. 730 méter magasságban megnyitották a *felső kőbányát*, amely 2002-ig – a cementgyár bezárásaig és lebontásáig és a kőfejtő rekultiválásáig – gyakorlatilag legyalulta a Bél-kő tetejét. Az 1979-es bányatelek fektetésekor a kitermelhető ásványvagyont **176,5 millió tonnára** becsülték. A számítások szerint a Bél-

A Béli-medence látképe
(Fotó: Baráz Csaba)

A Bél-kő lebányászott teteje, háttérben az Északi-Bükk vonulatai
(Fotó: Sulyok József)

A Béli-medence fölé magasodó hegygerinc (Fotó: Baráz Csaba)

7. ÁLLOMÁS – A BÉL-KŐ CSÚCSA

Az apátság a Bél-kővel a 20. század elején (Pápai Károly felvétele, 1900. Néprajzi Múzeum Fényképtára F2015)

A Bél-kő délnyugati sziklafala
(Fotó: Veres Imre)

kőből a közel száz év alatt **19475000 tonna** mészkövet termeltek ki, ami azt jelenti, hogy a hegyből több mint **7 millió m³** hiányzik. A felhagyott kőbánya platója délnyugaton 711 m tszf. magasságban van (eredeti magasság itt 787 m volt), középtájékon 714–718 m tszf. magasságú (itt a hegy eredeti magassága 794,1, illetve 817,6 m), az északkeleti végében pedig 744 m.

Az itt kialakított kilátóhelyről – tanösvényünk utolsó állomásáról – tanulságos kilátás nyílik a visszavonhatatlanul megcsontolt hegyvóriás szomorú sebhelyére. Déli irányban a Bükk hegység nyugati hegyeire láthatunk, valamint a Tárkányi-medencére és a mögötte húzódó Vár-hegy–Bikk-bérc–Nagy-Eged vonulatára, amely mögött az Alföld sík vidéke sejlik föl. A Bél-kő fölött a Mátra tömege kéklik, nyugatra pedig a Béli-medence dombjai hullámszerűen békésen, mögöttük a távolban a Karancs-Medves vidékének bazalthegyei, még messzebb a Szepes-Gömöri érchegység keretezi halványan a látótartást.

A Bél-kő orma Palócföldre tekint le. A **palóc** népnévből kiindulva számos magyarázat született a palóc néprajzi csoport eredetére, etnogenezisére vonatkozóan. Eleinte régi források nyomán – *Anonymus Gesta Hungarorum* kumán, azaz kun vezérekről szól a Felföld meghódítása kapcsán, valamint a bélapátfalvi ciszterci apátságát a kunok Bél-Háromkútja (*alias Trium Fontium de Beel Cumanorum...*) néven említik – gondolták a kutatók, hogy a palócok a tatárjárás előtt a Bükk-vidékre telepített polovec-kun népesség leszármazottjai. Perdöntő forrásadatok hiányában a palóc eredet kérdése megnyugtatóan ma sem válaszolható meg. Továbbra is számon kell tartanunk a lehetséges (s az eddigi szakirodalomban olvasható) válaszokat, miszerint:

- A palócok a *kabarok* utódai, s a honfoglalókkal egyidejűleg érkeztek, s települtek meg a Mátra és a Bükk vidékén.

7. ÁLLOMÁS – A BÉL-KŐ CSÚCSA

- A palóc népcsoport magja *polovec-kun* eredetű, s a 12. században, a tatárjárás előtt érkezett e hazába.
- *Avar, hun, szkíta* töredékek ivadékai, s a magyar honfoglalást megelőzően települtek meg e vidéken.

Ez utóbbi nézetet képviselte *Pintér Sándor*, aki magát töről sarjadt palócnak tartotta (a Nógrád megyei Etesen született, s Szécsényben ügyvédeskedett), 1880-ban ezt írta a palócok származásáról, történelmük kezdetéről: „...valószínű az, hogy a három törzsre oszló népcsalád, mint *Skytha-hun-avar* maradvány, már honfoglaló magyarok által, mint baromtenyésztő s földművelő nép, jelenlegi lakóhelyeiken találtatván, a honfoglalás könnyítéshez hozzájárultak és mint lényegében a magyarral egy nyelven beszélők s vérrokonok – s mint talán már előbből keresztények is, az államalkotó magyarokkal mindjárt az első században nemzettesté olvadtak...”

Jernei János A palóc nemzet és Palóc krónika az orosz és lengyel évkönyvek nyomán című tanulmányában (1855) a *palóc nemzetet* szintén a hun-szkíta népcsalád egyik tagjának tartotta, amely önmagát *kun* néven nevezi, míg az orosz és lengyel krónikákban *palóc*, *polovec* néven fordul elő. Ő az, aki először összefüggésbe hozta a palócokat Anonymus *kumánjaival* (*cumanus*). *Hunfalvy Pál a Magyarország etnographiája* című könyvében (1876) egyetértett Jerneyvel, miszerint a palócok elődei a kunok lehettek, akiket a szláv források *polovec*, *polovc* névvel illették, de szerinte ezek nem Kijevnél csatlakoztak a honfoglaló magyarokhoz, hanem jóval később.

Bármely választ fogadjuk is el, annyi bizonyos, hogy e népcsoport ősi magja mind nyelvét, mind pedig kultúráját tekintve sajátos és egyedi.

Pontosabban a Béli-medence népe a Borsod, Gömör és Nógrád megye határvidékén élő **barkó**, amelynek kultúrája, népnyelve csupán árnyalatnyi eltérést mutat a palóctól. A bükk-vidéki barkókról először az *Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képen* c. sorozat szerzője szolt.

Bélapátfalvi erdőkerülők (Pápai Károly felvétele, 1900. Néprajzi Múzeum Fényképtára F1968)

Az érintetlen Bél-kő (Franciazy István gyűjteményéből)

7. ÁLLOMÁS – A BÉL-KŐ CSÚCSA

Az akkor még Borsodhoz tartozó (Bél)Apátfalva népéről írta: *„E községben, valamint a tőle éjszakra fekvő helységekben kun fajta nép települt le, melynek szokása, s nyelvjárása sokban elüt a szomszédos vidék lakosságától. Legközelebb áll a palóczsághoz, melytől barkó névvel különböztetik meg. Vallásra nézve mind római katolikusok.”*

A hegy csúcsáról a sárga háromszög jelzésű turistaúton – a Bél-kő-nyakon keresztül – érjük el a Bükk-fennsíkot. A Messzelátó-hegy oldalából három irányban folytathatjuk utunkat. Északi irányba fordulva a Katona sírok, a Peresznye-lápa és a Gyári-tó érintésével visszajuthatunk BÉlapátfalvára vagy a Horotna-völgyön át Szilvásváradra. (A Katona síroktól felsétálhatunk a Kelemen széken lévő késő bronzkori erődített telep sáncához.) Keletnek indulva, az Őr-kő érintésével az ún. „Kövek vonulatán” – a Bükk-fennsík déli peremén sorjázó sziklaoldalakon (Őr-kő, Pes-kő, Cserepes-kő, Tar-kő, Három-kő) – túrázhatunk az Őserdő, a Nagy-mező és Bánkút felé.

Amennyiben a déli irányba tartó turistajelzéseket követjük Szarvaskőre vagy Felsőtárkányba juthatunk. Kirándulásaink során vegyük figyelembe, hogy a Bükki Nemzeti Park védett területén járunk, ezért tartsuk be a szabályokat és a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény előírásait.

BÉL-KŐ A TÖRTÉNELEMBEN (Szerkesztői jegyzet)

A Bél-kőn is megtapasztalhatjuk *Hamvas Béla* szavait: „*A helynek nemcsak fizikája, hanem metafizikája is van és nemcsak látvány, hanem géniusz.*” A Bükk e különleges hegyormán – ahol sajátos és megkapó a hely szelleme, a genius loci – foghatjuk fel igazán ennek a kijelentésnek az erejét. A Bél-kő spiritualitása szemlélődésre, s elmélkedésre serkenti a vándort.

A Mátraerdő vidéke (az Északi-középhegység) átmenetet alkot az Alföld végtelen rónái és az északra húzódó Kárpátok vadregényes bércei közt, tehát határterület, ahol különböző hatások találkoznak. A sokszínű és változatos arculat kedvez a különleges szellemiség kialakulásának. A megkapó látványt, fokozott érzelmi hatást, energiával való feltöltődést, egyedülálló élményt nyújtó tájon erőteljes *spiritualitás* fakad, s ezt szent helyek sokasága mutatja. Ezek egyike a Bél-kő, amely maga is sokrétű hely, határterület, s mint ilyen metafizikai, transzcendens történések színtere. Az oknyomozó, analitikus történetkutatás ezért nem ismerte fel eddig a Bél-kő valódi jelentőségét, holott ez a sajátos karakterű hegy kétszer is különleges, az egyszerű helyszínen túlmutató, rejtkei szerepet töltött be az Árpád kori magyarság szakrális történelmében.

Kevésbé ismeretes, hogy a 19. és a 20. század fordulójának két egri történésze – *Bartalos Gyula* és *Kandra Kabos* – egyöntetűen a Bükk-vidék urának tartotta **Vata** „*pogány pártvezért*”. A Bél-kő erődjét – amely a kőbányászat áldozatává vált, de amelyet *Bartalos Gyula* még látott – mindketten a Vata nemzetség tulajdonának tekintették, s a magyar krónikák „*Vatha de castro Belus*”-át a Béli-medence fölött emelkedő Bél-kőn hajdan volt várral azonosították. A hegy délnyugati gerincét lezáró János-hegy nevééről pedig úgy vélekedtek, hogy az Vata fiának Janus-nak az emlékéét őrzi.

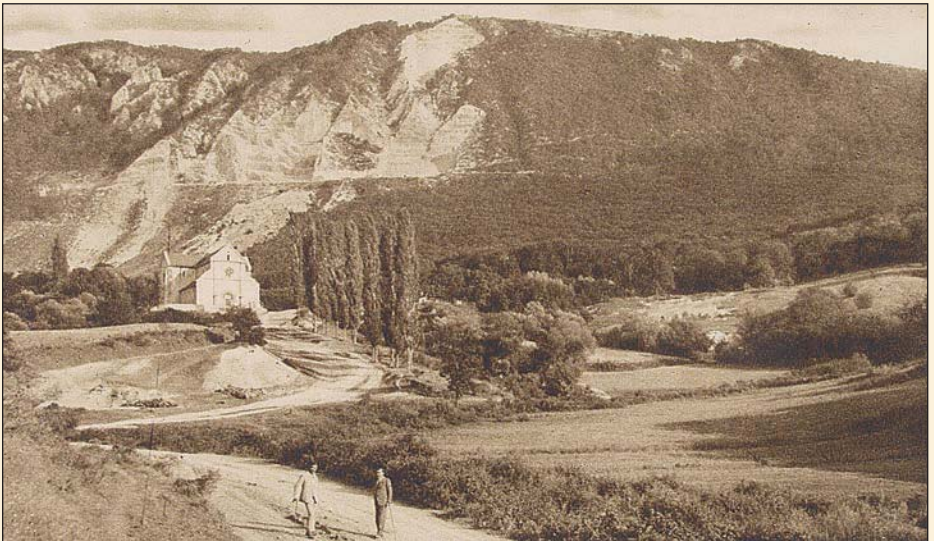
Annak ellenére vallották a Vatak felvidéki származását, hogy *Karácsonyi János* – és nyomán több történész is – Vata-t a békési illetőségű **Csolt nemzetség** őskének

Bartalos Gyula még látta a Bél-kő várát

A Bél-kő érintetlen sziklavilága egy 19. századi metszeten (Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva)

Az apátsági templom és a Bél-kő a 20. század elején (Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva)

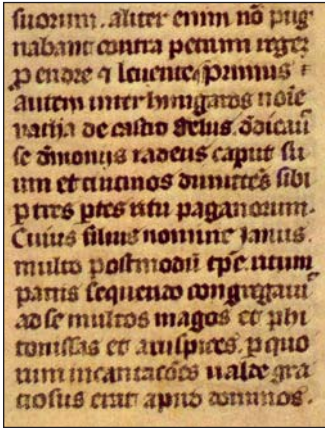

Az apátsági templom, a keménycserép gyár és a Bél-kő (Reprodukció: Lónyainé Nagy Éva)

A kőfejtők teraszai által felszabdalt hegyoldal (Fotó: Sulyok József)

BÉL-KŐ A TÖRTÉNELEMBEN

„A magyarok közül Selus várából egy Vata nevezetű volt az első...”
(Képes Krónika)

Aba Sámuel király (Képes Krónika)

tekintette, mivel a Csoltok igen kedvelték a Vata személynevet, a krónikákban szereplő *Belus* (illetve *Selus*) helyiséget pedig *Becus* (vagy *Bekus*) elírásaként, azaz Békésként értelmezte.

Nagy Géza, Németh Gyula, Pais Dezső és mások szerint a magyar Vata névnek (és a forrásokban felbukkanó Vajla alaknak) a török eredetű Bota-Bata név a szabályos megfelelője, amelyek mint földrajzi nevek vidékünkön nagy sűrűségben bukkannak föl: **Vatta** nevű település a Bükkalján (1323: Watha, Vatha), **Vata-kút** nevű forrás a Délkeleti-Bükkben, **Bóta** nevű település (Borsodbóta), **Botassza** nevű terület Bükkszenterzsébetől északra, valamint **Vajla** elpusztult helyiség (1261/1271: Wayla, Woyla), Vajla-patak, Vajla-rét stb. Miskolc, Kisgyőr, Harsány és Bükkaranyos között.

A Vata-Bata-Pata megfeleltetés a Vata és az **Aba nemzetség** kapcsolatát, sőt azonosságát valószínűsíti, hiszen **Pata vezér** az Aba nemzetség honfoglalás kori feje. Sőt, az a tény, hogy a Vata által szervezett népfelkelés az Abák újvári sáncvárából (Abaújvárból) indult ki – és célja elsősorban a kumán (kabar? avar?) Aba Sámuel meggyilkoltató Péter elleni bosszú volt – szintén azt támasztja alá, hogy Vata Aba nembéli főúr lehetett és ősi birtokai Aba- vagy Heves-Újvár megyékben keresendők. A Vatak és az Abák – pontosabban Aba Sámuel – közötti kapcsolódási pontot jelent az is, hogy mindkét nemzetséget megérintette az ún. gnoszticizmus: az **Aba Sámuel** uralkodása alatt megerősödő, a manicheizmusra visszavezethető, eretnek keresztény tan attribútumai a Vatahoz kapcsolódó ún. „pogánylázadás” során is felbukkannak („ékesszóló öregek”, emelvény, Rasdi asszony kivégzésmódja stb.).

Valószínűleg az történt, hogy **I. Béla** a Fehérvárra (1061-ben) összehívott idős szószólók által kirobbantott, „pogány” ideológiával jelentkező, antifeudális színezetű lázadás miatt elveszítette a bizalmát Vata vagy fia Janus iránt, ezért a családot Békésbe száműzte, mintegy kiszakítva őket az Aba nemzetség testéből, ezáltal csökkentve

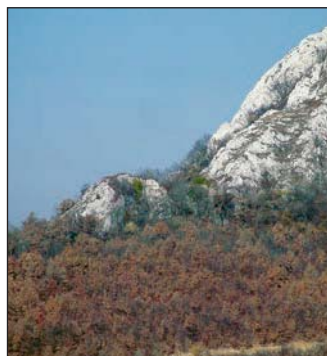
befolyásukat, hatalmukat. A Vatak ezt követően váltak – a forrásokban csak a 13. században feltűnő – Csolt nem őseivé. Nincs kizárva, hogy a Vata nemzetségnek valóban voltak békési birtokaik, de az sem zárható ki, hogy a Vatak felföldi származásúak, s eredendően a Bél-kő környékét birtokolták.

A sziklás hegyormon, illetve közvetlen környékén egyébként három várat valószínűsíthetünk, ami a hely kiemelkedő jelentőségére hívja fel a figyelmet. Az egyik erődítés a hármass hegymű Bél-kő középső csúcán lehetett, ahol *Bartalos Gyula* említi egy motte-szerű földvárat (*Bartalos Gyula* többek között az *Egri Híradó* 1901-1902-es számaiban megjelent helytörténeti cikksorozatában, valamint 1917-ben írt *Pro memoria* című kéziratában említi Bél-kő erődjét). A másik kisebb őrhelyet a délnyugati orom alatti kis sziklacsúcson feltételezhetjük, ennek neve: **Simon vára**. (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár T.100-4. jelű, 18. századi térképén Simon Vára felirattal találkozunk, a *Heves megye földrajzi nevei* című munkában pedig a Simony-vár helynévvel.) A harmadik váracska a Bél-kőtől északnyugatra kiszökellő, lapos platójú, kúpalakú hegyen állhatott, melynek mai neve **Öztörő**. Régi térképeken – mint arra *Kovács Béla* felhívta a figyelmet – viszont az **Ösztörü** helynév olvasható, aminek egyik jelentése 'hegyes vagy durván legallyazott fatörzs, különböző célra felhasznált ágasfa', másik értelme viszont 'sánckaró, karókerítés, erődítmény'. Feltételezhető tehát, hogy a hegy tetején is egy kis alapterületű, palánkkal kerített erődítés, egyfajta őrhely állt a középkor folyamán.

Ezek a várak minden bizonnyal a Bél és a Vata nemzetség hajdani kultikus központját, szakrális körzetét őrizték. Az sem véletlen, hogy a 19. század végén, 20. század elején a fentebb említett *Bartalos Gyula*, a tudós pap, *Kandra Kabos*, az egri Főképtalan Hiteleshelyi Levéltárának levéltárosa, valamint harmadikként *Türk*

Simon vára egy 18. századi térképen (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár T. 100-4.)

A Simon vára nevű sziklatömb (Fotó: Baráz Csaba)

BÉL-KŐ A TÖRTÉNELEMBEN

„A Bükk rengetegekben aludt ki legkésőbb az ősmagyar vallás áldozati tüze” (Türk Frigyes)

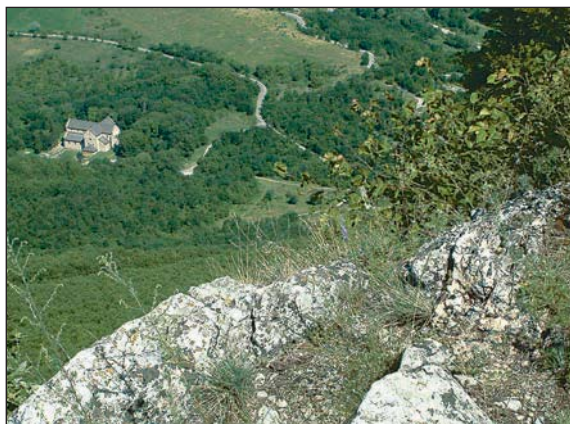

Búcsú az apátságnál (Pápai Károly felvétele, 1900. Néprajzi Múzeum Fényképtára F2014)

Frigyes középiskolai tanár éppen a Bél-kő környékén kereste az ősi hitvilág, a „pogány” vallás elenyésző nyomait. Meggyőződésükről így vall *Türk Frigyes* – aki egyébként tevékeny segítőtársa volt Kandráknak a *Magyar Mythologia* megírásában, az adatgyűjtésben – „*A Bükk rengetegekben aludt ki legkésőbb az ősmagyar vallás áldozati tüze; a Lyukastűzkő Mikófalván, a Nagykő Szent-Erzsébeten, az Imókő Tárkányon, a Peskő, a Bélkő az apátfalvi határban – megannyi kialudt pogány oltárok, csak nevékben lappang az ősi szikra.*” Ipolyi Arnold hasonló következtetésre jut a Bél-kővel és környékével kapcsolatban egy 1866-ban a bél-háromkúti ciszterci monostorról írt tanulmányában: „*És lehet, hogy talán éppen itt is, apátságunk környékén, a régi szokásaihoz és hagyományaihoz erősebben ragaszkodó s nyelvejtésében máig eredetiségét fenntartott kún-palócz népség közt is a pogányság még lappangott, vagy csak a pogány Bessenyő és Kún hadak által újra beszívároghva és felszítva gyakoroltatott egyes nyilatkozataiban és babonás szokásokban, melyek gyakorlata az ily elzárt vadon vidékeken, mint a Bélkő környéke, hova a kereszténységgel a polgáriasodás is nehezebben hatott be, legtovább tarthatták fenn magukat. Mái a Bélkő alatt Áldozókő és Hamuhegy helynevek jönnek elő, figyelmeztetve, hogy itt a bélkői szirtorom alatti három forrás közt hajdan talán nevezetes pogány áldozó hely lehetett, melyet a nép az új hit felvétele után is még ezerekenként kegyelettel látogathatott, s forrás vizének, melyekben fürödve bajaiban orvoslást lelt, csodás erőt tulajdoníthatott; mint tulajdonít máig miután e helyen monostor épült, és templomába s megszentelt kútforrásaihoz ezerekenként jár búcsút a környék népe.*”

Bél-kő neve maga a megtestesült szakralitás. Első megközelítésben a *bél* közszó a magyar nyelvben valaminek a belsejét (átvitt értelemben: lényegét) jelenti. A

BÉL-KŐ A TÖRTÉNELEMBEN

A Béli-medence népe Apostolok oszlása napján az új lisztből süttött kenyeret, mint szentelményt felvitte a hegyre és a sziklatetőre helyezte (Fotó: Baráz Csaba)

„A bélkői szirtorom alatti három forrás közt hajdan talán nevezetes pogány áldozó hely lehetett...” (Ipolyi Arnold)

Czuczor–Fogarasi-féle *A magyar nyelv szótára* című műben olvashatjuk: „Mint főnév jelent bizonyos határok közé zárt anyagot, testet, mely valaminek közepét, magvát, velejét teszi, s rendszeren megnyújtott bél alakban használtatik, mint: dióbél, kenyérbél, bodzabél.” Bakonybél például a Bakony kellős közepén található. (A szláv nyelvből is szokták magyarázni, miszerint a **bel* 'irtvány, tisztás', vagy a **Biely kameni* 'fehér kő' származhatott át a magyar nyelvbe...)

Kállay Ferenc szerint azonban a *bal* – és magas hangrendű párja a *bél* – gyök *Bál* illetve *Bél* nevére vezethető vissza, szerinte *Bál*, *Bél*, *Belus*, *Balázs* isten-nevekből származik a *bálvány* szavunk is (*A pogány magyarok vallása. Pest, 1861*). A Bükkben lévő Bél-kő mellett a Bálvány, a Bála-völgy (1248/1326: Balaelge stb.), a Belvács – vagy a közeli Balla (Mátraballa), Balaton stb. földrajzi nevek – is mitológiai eredetet sejtetnek.

A Bél-kő és környéke szakrális voltára utalnak az itt fellelhető egyéb kultikus elnevezések, vallásos földrajzi nevek is, mint például az **Áldozó-völgy**, a **Bácsó-Bükk**

Öreg bácsó – számadó juhász és táltos egy személyben (Pápai Károly felvétele, 1900. Néprajzi Múzeum Fényképtára)

BÉL-KŐ A TÖRTÉNELEMBEN

(Bácsó-völgy, Bácsó-oldal, Bácsó-kő), a **Csortos-kő**, vele átellenben, a völgy túlsó oldalán pedig az **Ördög-gát**, a közeli **Oltár-kő**, **Ördög-hegy** stb. E szakralitásra utaló földrajzi nevek legérdekesebbike a *bácsó* szóval kezdődők csoportja. A *bácsó* szavunk a székely *bácsi*-val, a palóc *bacsá*-val 'öreg juhász, számadó juhász' értelmű. A juhászok legidősebbike, a legtapasztaltabb, legnagyobb tudású öreg, aki érti a természetet, olvas a csillagokból, beteg állatokat és embereket gyógyít. *Fehér Mátyás Jenő* egyik könyvében azonban rámutat, hogy a *bacsá*, a *bácsó* szavunk nem csupán az ősi pásztorkodás emlékét őrzi, hanem a táltosnál alacsonyabb rangú papi tisztség nevét is.

A 13. században nem véletlenül építették tehát ide, a Béli-medence fölé magasodó Bél-kő, a bélháromkúti források és a Bácsó-Bükk által keretezett hajdani „*po-gány*” kultikus központ mellé, a belápátfalvi cisztercita monostort! De nem véletlen az sem, hogy **IV. Béla** tatár üldözői elől történt megmenekülésének csodával határos, rejteki módja a Bél-kővel van kapcsolatban.

A Sajó menti csatatér tatár gyűrűjéből kitorve **Jakab bán fia Jakab** karddal nyitott utat a királynak, az erdőkben és hegyi hasadékokban. E híradás alapján arra gondolhatunk, hogy a hegyi hasadékok egyike alatt a Bükkszentlászló melletti **Tatár-árok** nevű mészkőszurdokot kell érteni, hiszen ez a földrajzi név és a közeli Tatár-domb a tatárok itteni jelenlétét igazolja – de ez csupán az üldözés, nem pedig a menekülés emléke. A tatár seregek teljesen körbezárták a magyar székértábort és csak délnyugati irányba hagytak egy kaput, hogy az ott futásnak eredőket lemészárolhassák. A Sajó jobb partján a Hejőig terjedő síkon tatárok sorakoztak fel, ezért erre – Diósgyőr érintésével – a király nem menekülhetett. Az ellenség a Pestre vivő országúton is várta a menekülőket, ezért az sem képzelhető el, hogy Kács vagy Eger felől fordultak volna északra. **IV. Béla** és maroknyi kísérete, valamint **Kálmán herceg** a csodával határos módon juthatott csak ki a kelepcé-

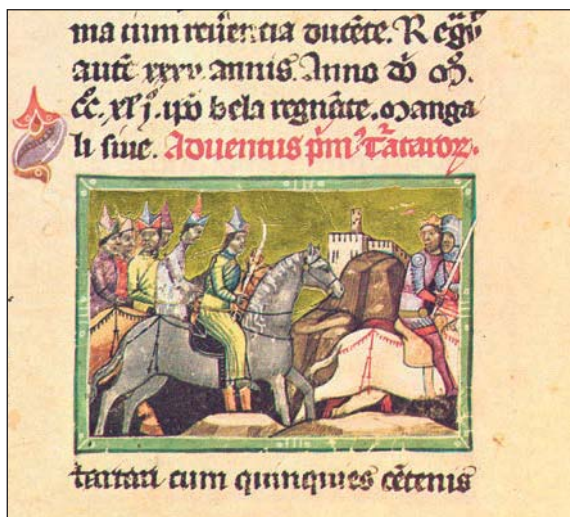

IV. Béla koronázása (Képes Krónika)

A BÉL-KŐ A TÖRTÉNELEMBEN

ből. A király Hejőkeresztúr mellett eltűnt mind saját katonái, mind pedig az ellenség szeme elől. Minden bizonnyal az Aranyosi-völgy erdejében lelt rá a bajból kivezető útra: Béla király a **Leányvárnál** a Bükk szakrális működésrendjének felsőbb dimenziójába lépett. Rejtéki módon, egy magasabb rendű szellemiség útján jutott a Bükk túloldalán lévő Bél-kő tövében megbújó bélháromkúti apátságához. A tatárok hiába kerültek elé a mai Tatár-árkán keresztül, Bélát nem tudták elfogni. Az ő menekülésének útja Leányvártól Bél-kőig nem e világon vezetett. De ez már nem is menekülés volt, hanem átlényegülés, átszellemülés, egyfajta mágikus óvó-védő szertartás kezdete.

Mindezt alátámasztja a Képes Krónika szövegének (*A tatárok első bejövetele*) illusztrációja is, amelyen a Bükk várat rejtő sziklás hegyei közé menekülő IV. Bélát hat tatár lovas üldözi. A király ugyanis egyáltalán nem hadi öltözetben van. Ellentétben a következő oldalon ábrázolt jelenettel – ahol Béla Ottokár cseh királlyal harcol, s ahol őt fehér lovon, páncélban láthatjuk –, itt főúri viseletben ábrázolta a miniatúra festője: kezén vörös

A tatárok első bejövetele. A Bükk hegység sziklavilágában hat tatár lovas – kun viseletben, szablyával – üldözi IV. Bélát. Az égnek meredő pata-formájú szikla tetején egy vár látható: talán a Bél-kő egyik erőssége... (Képes Krónika)

BÉL-KŐ A TÖRTÉNELEMBEN

kesztyű, lábán harisnya, fején korona. Ünnepi viselete alatt mintha páncéling lenne, de a páncélkesztyű és a páncélsisak hiányzik. Béla király útja itt kettéválik: az egyik az oknyomozó, analitikus kutatás által is nyomon követhető útvonal, a másik az intuitív, a metafizikai, a transzcendens tájékozódás színterére vezet. Ezt mutatja az is, hogy míg fehér lova eltűnik a képkeret mögött, sugallva, hogy lovasa a rejtéki síkon, a fizikán túli régióban folytatja útját, addig kardja a keret előtt kinyúlik a képből: a hadi események a történetiség síkján, az érzékelhető világban folytatódnak. A monostornál beéri IV. Bélát egy üldöző tatár csapat, s az ütközetben a királyt György fia Sándor mester menti meg. Ezt követően az uralkodó újból eltűnik a fizikai síkról. Illetve rejtélyes módon szétszóródik, hiszen a Felvidék nyugati felén, a Dunántúlon, illetve Horvátország területén jóformán nincs olyan helyiség, amelyhez ne fűződne valamiféle hagyomány IV. Béla menekülésével kapcsolatban.

A BéL-kő látképe az 1920-as években (Archív felvétel)

BÉL-KŐ NATURE INTERPRETATIONAL TRAIL

The Study Path at Bél-kő

It takes 1,5–2,5 hours to walk along the 7 stations and read the boards of the 4 kilometers long path. The path starts near the building of the Cistercian Abbey and ends in the lookout place on the remained peak of Bél-kő at the height of 815 m. From here the yellow triangle tourist path leads to the Bükk Plateau, Szilvásvárad, Felsőtárkány, Szarvaskő or back to BÉlapátfalva (it takes an hour to walk down to the village reaching the Soldiers' tombs and the Gyári lake).

With the help of the barings and rocks near the path we can study the geological history of the Bükk Mountains, the formation of its structure and surface. We can get to know rare and protected plants, plant communities, animals, as well as the cultural history of the surroundings of the Bél-kő.

1st station – Abbey Church

The Bükk Mountains are made up of mainly old sedimentary rocks, which were formed from the second part of the Carbon period of the palaeozoic era (330 million years) until the end of the Jurassic period (150 million years). In several places volcanic (andesit, basalt) and plutonic magmatic (gabbro, dolerite) rocks were deposited between the sediments (limestone, dolomite, clay-shale, radiolarite and sandstone). The creased-inverted-overthrust layered structure of the Bükk Mountains was formed in the Cretaceous age, and the mountains emerged due to the result of the orogenic powers. The Limestone Formation of Bükk Mountains forming the rocks of the Bél-kő was sedimented during the Trias, about 239–225 million years ago.

After the Hungarian invasion the Bél or Ug clan settled down in the headwaters of the Eger-creek. This clan belonged to the cumanus (kabar) tribe mentioned by Anonymus. Medieval charts and geographic names, e.g. Béli-basin, Bél-kő (rock) still retain them.

The Cistercian Abbey of BÉlháromkút named after the Blessed Virgin was founded in 1232 by Kilit II (Cletus) Bishop of Eger (1224–45), who was originated from the Bél clan.

The year 1241 is an important date in the history of the monastery. Then Béla IV was on the run from the lost battle of Muhi and was caught up here by the Tatar group chasing him. In the clash the king's master, Sándor son of György was wounded when protecting the king's life. In the middle of the 16th century the monastery was desolated and ruined. Its church was renovated in the 18th century and it was reconciled by Gábor Erdődy, Bishop of Eger in 1744.

The Roman style basilica is built without a tower, it is a three-bayed building with a transept. Its central part forming a Latin cross contains the nave, the transept and the main sacarium. Two side-aisles, two smaller sacaria and the vestry are connected to it. The western front is divided into three parts by wall stripes and its contour is the same as the transection of the nave and the side-aisles. The front is built from two-coloured

BÉL-KŐ NATURE INTERPRETATIONAL TRAIL

stones in a striped design where we can see a smaller and a bigger round-arched door with jambles. On the front wall of the nave a wheel-window can be seen. The home of the monks, the quadrangular monastery was connected to the southern side of the church, but now it can only be reconstructed from its groundwalls.

The stoneware factory of Apátfalva was founded by András Schnier in a monastery building rent from the seminary of Eger in 1834. The factory worked until 1927. Its products, the so-called “hard pottery” were harder than the simple red pottery, they were white-glazed, ornamented and vendible among the peasant households.

2nd station Beech forest

From the zonal forest associations of the Bél-kő the beech forests of mountains of medium height worth mentioning. These forests make separate blocks below the rocks of the highest areas. On the south-western, western slopes the forest is so-called wood melick grass type, while on the northern slopes these are mountain beech forests with mountain and alpine species.

Among the species we can find wood melick (*Melica uniflora*), woodruff (*Asperula odorata*), hairy sedge (*Carex pilosa*), and wood-sorrel (*Oxalis acetosella*) living on eluviated soil. Partly due to silviculture in addition to the beech (*Fagus sylvatica*) only a few tree species can be found e.g. Norway maple (*Acer platanoides*) sycamore (*Acer pseudoplatanus*), ash (*Fraxinus excelsior*) and wych elm (*Ulmus glabra*) The mountain beech forests can be found on the steep, northern sides of the rocks and preserve many valuable plant species, including the endemic Hungarian moorgrass (*Sesleria hungarica*), the three-leaved valerian (*Valeriana tripteris*), the alpine rose (*Rosa pendulina*) and the variegated small-reed (*Calamagrostis varia*).

The *Pieris bryoniae* could be seen in the mountain beech forests until the 1950s but it vanished from the whole Bükk Mountains by the millennium. The most characteristic butterfly species of the older beech forests in the eastern side of the Bél-kő is the tau emperor (*Aglaia tau*).

In the forests around the rocky peak we can find almost all species of the woodpeckers of Hungary. It is hard to observe the grey-headed woodpecker (*Picus canus*), but its slow, “complaining” whistle or the shrill pairing call of the black woodpecker (*Dryocopus martius*) can be easily heard. Tits, beambirds and nuthatches (*Sitta europaea*) are nesting in tree holes or fissures of rocks. The big brown grass-frog (*Rana temporaria*), the smaller forest-frog (*Rana dalmatina*) the brown toad (*Bufo bufo*) and the yellow-black striped salamander (*Salamandra salamandra*) can be found in wet, shady places, especially after rains.

BÉL-KŐ NATURE INTERPRETATIONAL TRAIL

3rd station – János Hill

The white limestone rocks of the Bél-kő were formulated in a shallow sea during the middle or upper area of the Trias (239–225 million years ago). For millions of years the stones of the Bükk were at the mercy of orogenic powers, as a result of which the originally horizontal limestone layers of the Bél-kő were creased and foliated parallel with the axial surface and became foliated stones. These blocks standing on their edges are clearly shown up on the south-western peak of the Bél-kő.

The Bél-kő, the westernmost point if the Bükk Plateau emerges from its surroundings as an island. Due to its geographical site it lays on the border of two botanical, phytogeographical regions, the South-western and the Northern Bükk, thus the characteristic plant species of both phytogeographical regions can be found on the limestone rock. We can find alpine and subalpine species – e.g. alpine rockcress (*Arabis alpina*), alpine clematis (*Clematis alpina*), early white pink (*Dianthus plumarius* ssp. *praecox*), three-leaved valerian (*Valeriana tripteris* ssp. *austriaca*), paniculate saxifrage (*Saxifraga paniculata*). These can be found in rock grasslands with Hungarian moorgrass on the northern walls, in Sub-carpathian calcareous rock grasslands with rocky fescue (*Festuca pallens*), in rock woodlands with lime trees (*Tilia* spp.) and whitebeam (*Sorbus aria* s.l.) and relic continental spiraea (*Spiraea media*) scrubs. We also can find thermophilous (xerotherm) continental, submediterranean plant species, as for example Hungarian fustic, violet birdsnest orchid, masterwort, variegated iris, indurated golden-drop. These all live in calcareous rock grasslands, slope steppes, ground cherry (*Cerasus fruticosa*) steppe scrubs and closed thermophilous sub-continental oak woodlands on southern, sun-flooded rocks.

An orthopteroid [called ‘szerény tarsza’ (*Isophia modesta*)] is one of the rarest invertebrate species of the Bükk Mountains. Its single occurrence data is known from the Bél-kő. An eye-catching butterfly of relic continental *Spiraea media* scrubs with Carpathian *waldsteinia* (*Waldsteinia geoides*) is the Hungarian glider (*Neptis rivularis*). This white-striped dark brown butterfly is closely connected to the *Spiraea media*: it oviposits on the shrub, the caterpillar eats the shrub and spends the winter between the cockled dry leaves.

The wall lizard (*Podarcis muralis*) hides in the limestone fissures, the Aesculapian snake (*Elaphe longissima*) can be found in the bushy thermophilous woodlands. In the spring each layer of the hill echoes with the songs of the birds. In the deforested bushy areas of the piedmont the octaves of the yellowhammer (*Emberiza citrinella*), the European greenfinch (*Chloris chloris*), the Eurasian linnet (*Carduelis cannabina*), blackcap (*Sylvia atricapilla*) often can be heard. The biggest warbler of Hungary, the barred warbler (*Sylvia nisoria*) can be regarded as a common species here. Sometimes European bee-eaters (*Merops apiaster*) are nesting in the abandoned sand mines of the piedmont area.

BÉL-KŐ NATURE INTERPRETATIONAL TRAIL

4th station – Vasbánya (“iron mine”)–side

The Bükk Plateau Limestone forming the Bél-kő becomes karstic very easily. Meteoric water takes up carbon dioxide from the soil and becomes carbonated and this solves the limestone very well. The ridgy dents of the surface are called karr meadows or “devil’s tillings”, with the popular phrase. A beautiful example for it can be seen on the south-western peak of the Bél-kő.

Due to its geographical site the hill (as it is open from both sides) provides a good habitat for plant species of various distribution and at the same time as a refuge area it saved many plant species of various climatic periods. Many endemic species of the Carpathian-basin can be found here, e.g.: Sadler’s fennel (*Ferula sadleriana*), Hungarian moorgrass (*Sesleria hungarica*), wild cotoneaster (*Cotoneaster matrensis*) and Sadler’s knapweed (*Centaurea sadleriana*). The rocky calamint (*Calamintha thymifolia*) recalling Mediterranean landscapes is a significant botanical value of the hill and is living only here in Hungary. To sum it up: 3 strictly protected, 35 protected and 14 locally important plant species can be found on the sides of the hill.

The *Maculinea ligurica* lives in the southern, warm rock grasslands of the Bél-kő and on the wild marjoram of the fringes of oak woodlands. The characteristic butterfly of warm rock grasslands and areas with debris and sedum species is the Eastern baton blue (*Scioliantides orion*). The rocky habitats of the hill give shelter for many bird species as well. The most common of them is the black redstart (*Phoenicurus ochruros*) which can be seen around human settlements, too. The black-and-white isabelline (*Oenanthe oenanthe*) and the white wagtail (*Motacilla alba*) also like habitats with sparse plantage. The elegant rock bunting (*Emberiza cia*) is a characteristic rare species of the karstic shrubby woodlands. It hides its nest under tufts of grass and feeds its young ones with caterpillars and orthoptera species.

5th station Shale mine

In addition to the limestone the shale or clay-shale is an important raw material of cement production. On this area the middle-upper Trias limestone formation of the Bükk Plateau (239–225 million years old) and the older, Jurassic shale, the Lök völgy Formation (157–154 million years old) are close to each other. This placement is due to the tectonic surface of the limestone wall with east-west direction, which is opened up by the mining activity. The structural units of the Great Plateau and the Southern Bükk connect each other through this tectonic surface.

The longitudinal cavern on the western side of the limestone wall is the remain of the old fallway. The won clay shale was “fallen down” through this fallway to the layer of the Shale tunnel, where it was cut up and taken to the surface by horse-drawn barneys. From the northern side of the Bél-kő the shale, as well as the limestone were taken to the old cement factory by cableway.

BÉL-KŐ NATURE INTERPRETATIONAL TRAIL

The Bükkzsérc Limestone Formation can be seen between the road and the mine wall. The base of this Jurassic limestone was deposited in a shallow sea, under normal salt-water circumstances.

6th station – Szász-peak

In the deep deposit area (“deep sea”) of the Jurassic period large quantities of fossil-free conglomerate, clay were massed. (As a result of the crustal powers –tension, temperature–this watery, friable deposit will be transformed into clay-shale.) Strange and interesting phenomena were enacted: hot basalt lava poured out through the fissures of the envelope. The dark red, brownish, grayish stone which is so different from the white limestone of the Bél-kő was formulated from this basalt lava. Geologists call this stone as pillow (Basalt Formation of Szarvaskő).

On the southern slopes of the Szász-peak we can find a flora which is totally different from the one living on the rock-lawns of the milestone of the Bél-kő. The flora of these slopes resembles the vegetation of the volcanic hills of the surroundings of Szarvaskő. A beautiful mosaic of grike grasslands, acid rock grasslands, steppe meadows, continental steppe scrubs and closed thermophilous sub-continental oak woodlands can be seen in this area, all are the units of a successional series. The forked spleenwort (*Asplenium septentrionale*) growing in the fissures of mossy volcanic rocks is a characteristic species of the grike grasslands. As the soil layer becomes thicker the communities of acid rock grasslands take the rule over. Its characteristic species are the endemic Carpathian sandwort (*Minuartia fruescens*), the hen-and-chickens houseleek (*Jovibarba hirta*), the white- and biting stonecrop (*Sedum album*, *S. acre*), the yellow onion (*Allium flavum*) and the mountain lettuce (*Lactuca perennis*). The Pasque-flower (*Pulsatilla grandis*), the common rockrose (*Helianthemum ovatum*), the downy fleabane (*Inula hirta*), the St. Bernard’s lily (*Anthericum ramosum*) and the white mullein (*Verbascum lychnitis*) can still be seen in the closed steppe meadow-like bodies. The spiraea and the wild cotoneaster are characteristic species of the rock scrubs of the area. The arboreal vegetation of the area is represented by the closed thermophilous sub-continental oak woodlands with shrubs and grasses and many thermophilous (xerotherm) species.

The tree-creeper, this tiny bird with curved beak lives its whole life on the boles of the trees. It nestles under the peeling bark and feeds creeping spirally along the boles. With its characteristic song the chaffinch (*Fringilla coelebs*) is the most frequent singer of the forest. The starling (*Sturnus vulgaris*) is a common dweller of the cavities of the trees, while the mavis ((*Turdus philomelos*) is a common hatcher of the young crops.

BÉL-KŐ NATURE INTERPRETATIONAL TRAIL

7th station – The peak of the Bél-kő

The always dismantled cement factory causing the wound of the Bél-kő was founded by Károly Wessely Austrian businessman in 1908, after he and his partner Ágoston Márkus got the rights to exploit the coal-field of Egercsehi in 1904. The construction of the factory was finished in 1910 and the factory, which was very modern in those days started to work in that year.

The new factory, which is also dismantled, started production in 1980, after six years of construction.

The two limestone mines have been exploited through corniculate tunnels until 1963, when the wall of the mine became too dangerous. Than mining was continued on the ridge. The upper stone mine was opened at the height of 730 meters, which – until the demolition of the factory and the recultivation of the area in 2002- practically planed away the ridge of the Bél-kő. At the time of appointing the location of the mine in 1979 the weight of minerals to be lifted was estimated to 176,5 million tons. According to the calculations during the hundred years of mining 19.475.000 tons of limestone was mined, which means that more than 7 million cubic metres are missing from the hill.

Different flight types of the biggest crow of Hungary, the raven (*Corvus corax*) can be seen from the top of the hill in every seasons. Their pairing-flight at the end of the winter disfigures even aerobats. Ravens sometimes have affrays with the home-coming falcon of Hungary, the peregrine falcon (*Falco peregrinus*) or with the buzzards (*Buteo buteo*) also living in this area. Lucky birdwatchers can see other birds of pray here, too. Big mammals of the area become active at dusk, the red deer (*Cervus elaphus*) and the moufflon (*Ovis musimon*) use even the eroded slopes. Their winter resting places can be found in the warmer shrubberies of the southern side.

According to the 40. § (1) article of the 1996/LIII law about the protection of the nature the strictly protected areas of the Bükk National Park can be visited only with the permission of the Directorate. Tourist paths, bicycle tracks and public roads can be used but visitors should not leave the marked roads and tourist paths. Please do not leave the study path as the recultivated mine area and its surroundings are full of dangers.

IRODALOM

- Bakó Ferenc (szerk.) (1989): Palócok I-IV. Eger
- Balogh Kálmán (1964): A Bükkhegység földtani képződményei. MÁFI Évkönyve XLVII. 2. Budapest. 1-719.
- Baráz Csaba (szerk.) (2002): A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger
- Baráz Csaba (1997): Bartalos Gyula (1839-1923) régészeti-történeti kutatásai. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve 33. 177-249.
- Bárány László (é.n.): Barangolás a Bükkben. Budapest
- Borhidi Attila (1997): Gondolatok és kételyek: az Ősmátraelmélet. *Studia Phytologica Jubilaria*. Pécs, 161-188.
- Budai József (1912): A bélapátfalvi Békőhegy flórája. *Magyar Botanikai Lapok* 11. 68-71.
- Bulla Béla (1962): Magyarország természeti földrajza. Budapest
- Csontos László (1999): A Bükk hegység szerkezetének főbb vonásai. *Földtani Közlöny* 129. 4. 611-651.
- Csontos László (2000): A Bükk hegység mezozoós rétegtani újraértékelése. *Földtani Közlöny* 130. 1. 95-131.
- Dercsényi Dezső – Voit Pál (szerk.) (1969): Heves megye műemlékei I. Budapest
- Erdey Gyula (1956): Bükk útikalauz (II. átdolgozott és bővített kiadás) Budapest
- Farkas Sándor (szerk.) (1999): Magyarország védett növényei. Budapest
- Fejér Ignác (1898): Az apátfalvi búcsújáráhely története tíz énekben. Eger
- Fülöp József (1989): Bevezetés Magyarország geológiájába. Budapest
- Gergelyffy András (1960): Bélapátfalva. Műemlékeink. Budapest
- Hámor Géza (szerk.) (1997): Magyarország Litosztratiográfiai Alapegységei. MÁFI Budapest
- Hevesi Attila (2002): A Bükk hegység földrajzi helyzete, kialakulása, éghajlata. In *A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek*. Eger. 15-22.

IRODALOM

- Hevesi Attila (2002): Fejldéstörténet II. Felszínfejlődés. In A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger. 83-108.
- Hevesi Attila (2002): Felszínalaktani jellemzés, karsztformakincs. In A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger. 109-148.
- Hulják János (1933): *Micromeria rupestris* Wulf. a Bélkőn és néhány érdekesebb florisztikai adat a Magyar középhegységéből. Magyar Botanikai Lapok 32. 77-83.
- Juhász Lajos (1962): Az Eger környéki táj szerepe a főiskolai növénytan oktatásban. II. Bélkő. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve 8. 131-138.
- Kovács Béla (1996): Belpátfalva története. Belpátfalva
- Nagy Barnabás (1974): Reliktum *Saltatoria* fajok a pusztuló Bélkő hegyen. Folia Entomologica Hungarica 27. (1.) 139-144.
- Paládi-Kovács Attila (1982): A Barkóság és népe. Miskolc
- Pelikán Pál (2001): A Bükk hegység szerkezeti vázlata. Fenntartható fejlődés és ásványi nyersanyagok az észak-magyarországi régióban. Az MFT Vándorgyűlése Miskolc. 1-56.
- Pelikán Pál (2002): Fejldéstörténet I. Szerkezetfejlődés. In A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger. 51-70.
- Pelikán Pál (2002): Földtani felépítés, rétegtani áttekintés. In A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger. 23-49.
- Rakonczay Zoltán (szerk.) (1989): Vörös könyv. Budapest
- Schmidt, G. – Otto, G. – Grosse, B. (1966-67): Kísérlet egy táj monografiai-ökológiai alapon való tagolására, a Bélkő példáján. – Acta Geographica Debrecina 12-13. 27-48.
- Soó Rezső (1939): Északi reliktum növények Magyarország flórájában. Tiscia 3. 151-200.
- Suba János (1981): Bemutatjuk a szirti pereszleányt. Búvár 11. 521.

- Valter Iona (1982): Bélapátfalva – Apátsági templom. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára
- Varga Zoltán – Gyulai Péter (1975): A Bükk-hegység természeti értékei. Búvár 12. 546-552.
- Vojtkó András – Marschall Zoltán (1991): Védett növények állományfelmérésének eredményei a Bükk hegységben. Acta Acad. Paed. Agr. 20. 161-166.
- Vojtkó András (1996/97): The vegetation of the Bükk Plateau (NE Hungary). II. The grassland communities of the limestone and dolomite rocks. Acta Botanica Hungarica 40. (1-4.) 239-270.
- Vojtkó András (szerk.) (2001): A Bükk hegység flórája. Eger
- Zólyomi Bálint (1934): *Dracocephalum austriacum* L. a Bélkőn. Adatok az Ósmátra flórájához. Botanikai Közlemények 31. 35-37.
- Zólyomi Bálint (1942): A középdunai flóraválasztó és a dolomitjelenség. Botanikai Közlemények 39. 209-231.

A Bél-kő a Gyári-tó felől az 1960-as években (Archív fotó)

Búcsú az apátságnál (Pápai Károly felvétele, 1900. Néprajzi Múzeum Fényképtára F2014)